

Kollektivitás kis rendszerekben az ALICE kísérletben

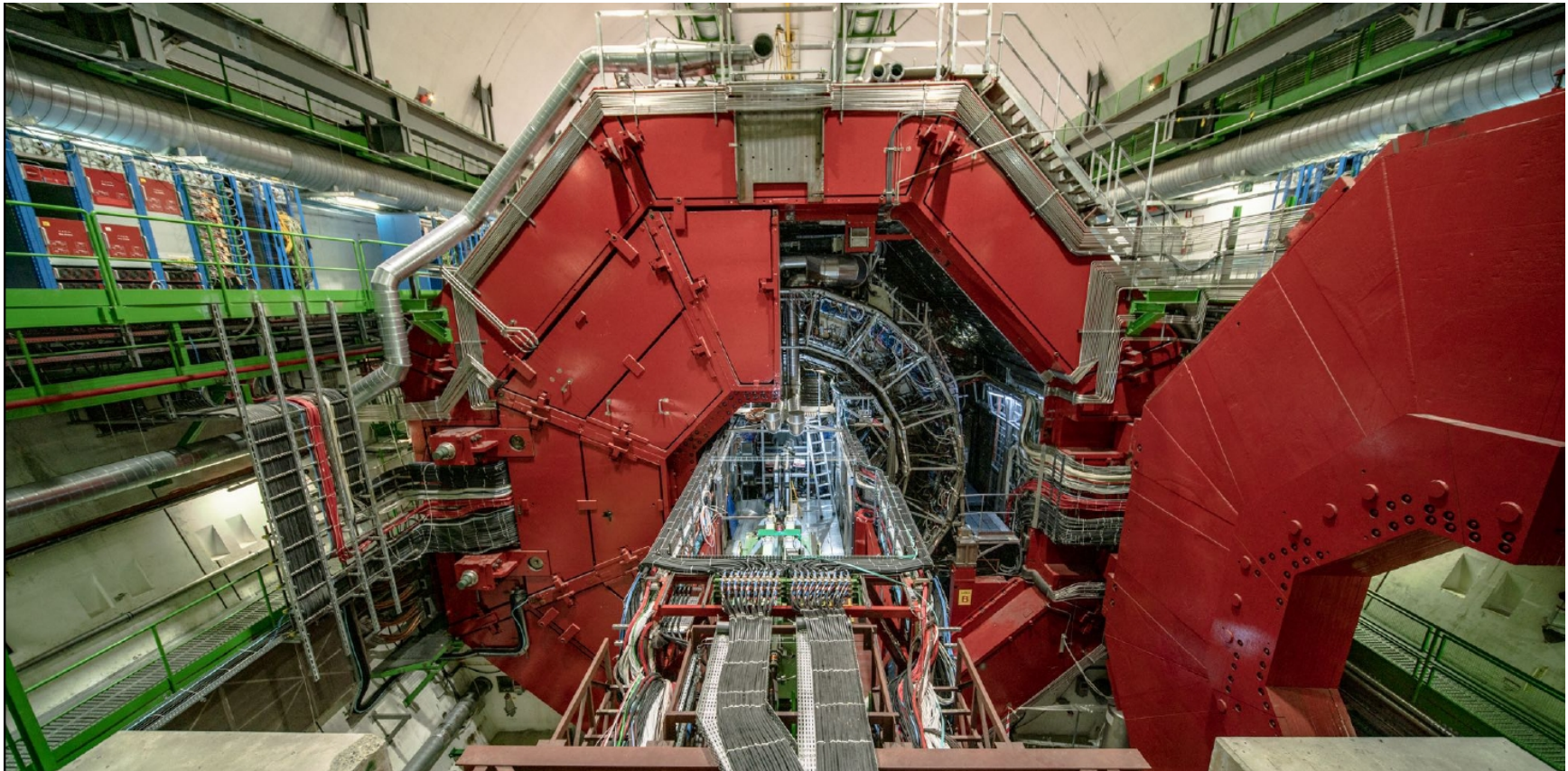
Bencédi Gyula

Wigner Fizikai Kutatóközpont
Nagyenergiás Fizikai Osztály
Hadronfizikai Kutatócsoport

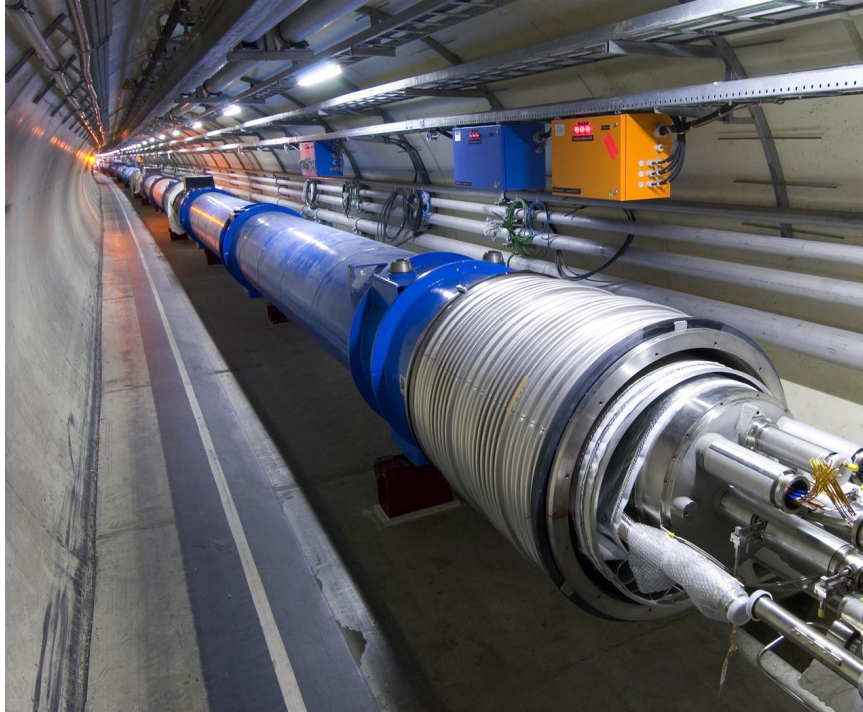
Simonyi-Nap, MTA Díszterem

2022. október 18.

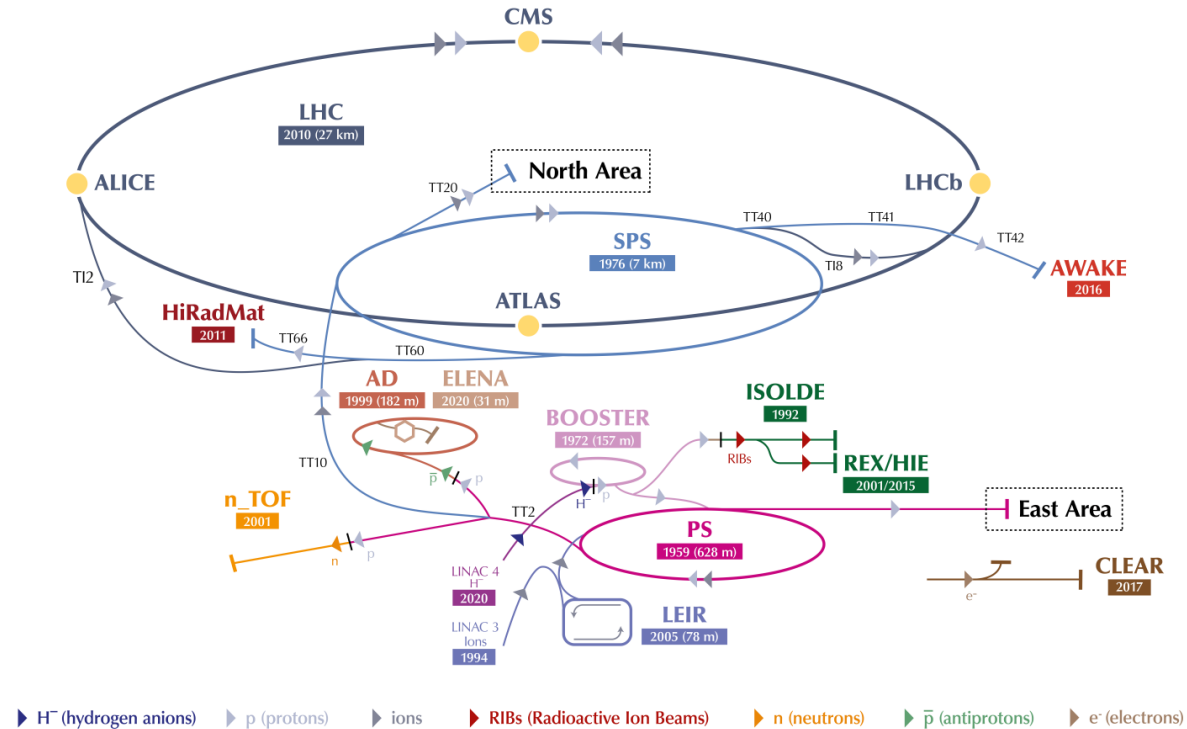
1. ALICE – A Nagy Ion-Ütköztető Kísérlet

ALICE a Nagy Hadronütköztetőnél (LHC)

The CERN accelerator complex
Complexe des accélérateurs du CERN

LHC - Large Hadron Collider // SPS - Super Proton Synchrotron // PS - Proton Synchrotron // AD - Antiproton Decelerator // CLEAR - CERN Linear Electron Accelerator for Research // AWAKE - Advanced WAKEfield Experiment // ISOLDE - Isotope Separator OnLine // REX/HIE - Radioactive Experiment/High Intensity and Energy ISOLDE // LEIR - Low Energy Ion Ring // LINAC - LiNear ACcelerator // n_TOF - Neutrons Time Of Flight // HiRadMat - High-Radiation to Materials

Protonok és nehezebb atommagok ütköztetése (ólom, $^{208}_{82}\text{Pb}$, ^{129}Xe , tervben O oxigén)

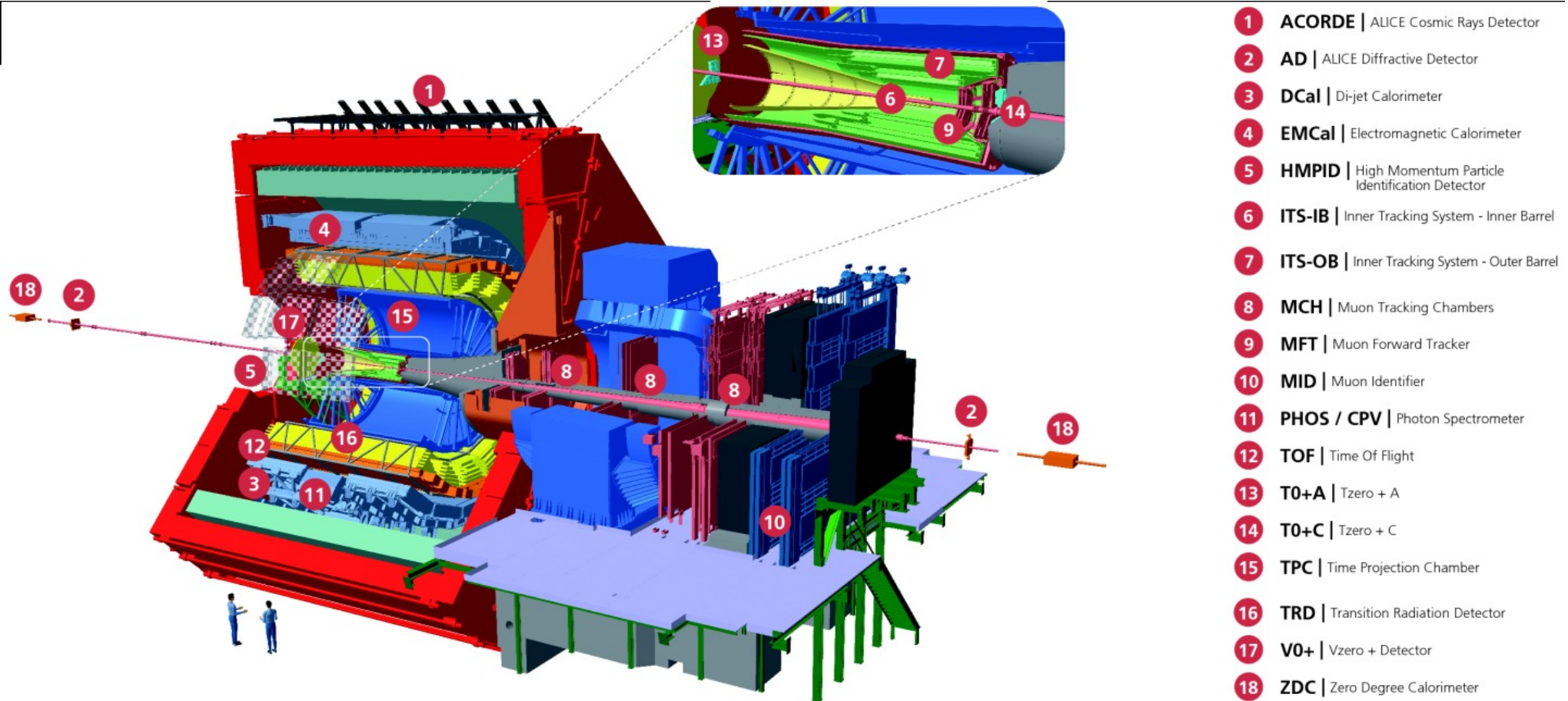
→ Példa:

→ nukleononkénti nyalábenegia $E_{\text{PbPb}} = 82/208 \cdot 3.5 \text{ TeV} = 1.38 \text{ TeV}$

→ ütközési energia: $\sqrt{s_{\text{NN}}} = 2.76 \text{ TeV}$ (nyalábenegia 3.5 TeV proton esetében)

→ A főbb kísérleteknek van nehézion kutatási programja, de az ALICE egy dedikált kísérlet

ALICE – A Nagy Ion-Ütköztető Kísérlet

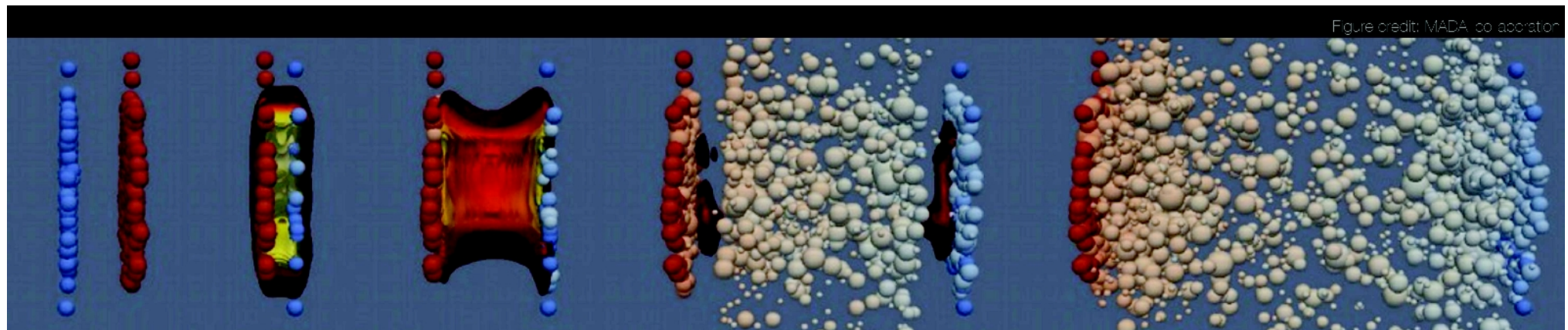

→ **Nehézion (ólom)** ütközésekre **optimalizált** kísérlet

→ **Célja** az erősen kölcsönható **kvark-gluon plazma (QGP)** tulajdonságainak **tanulmányozása**

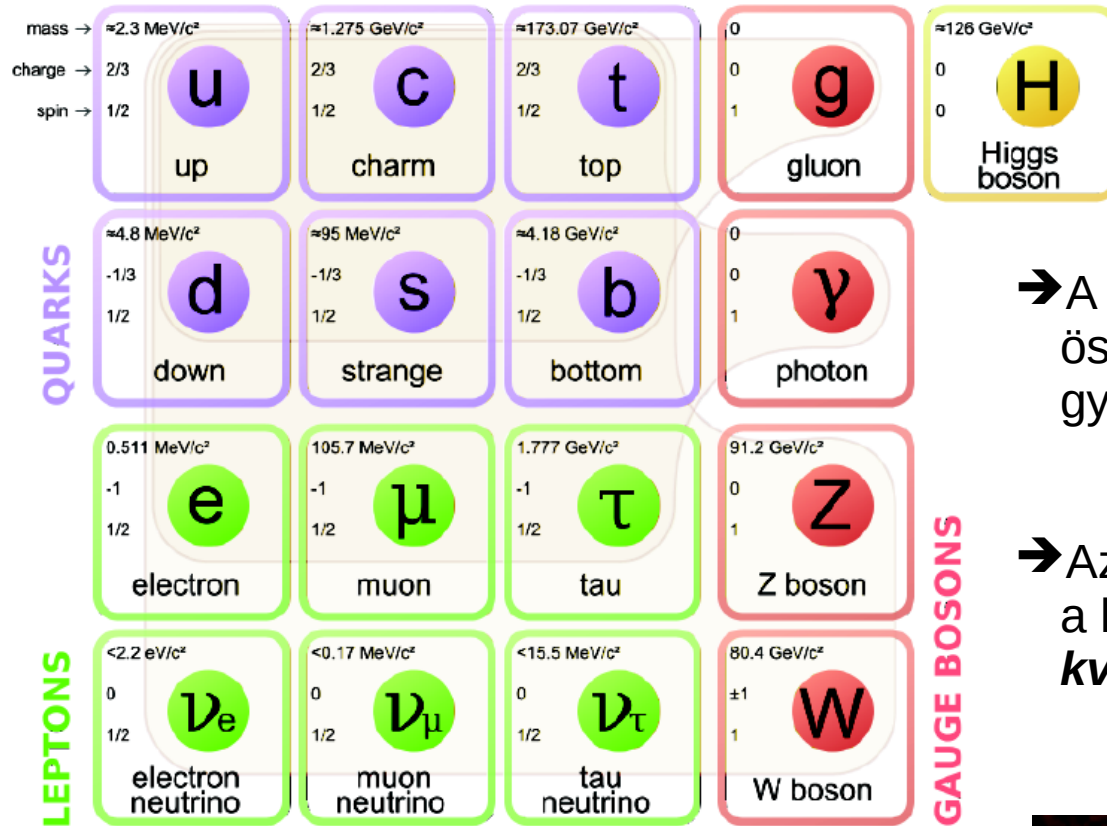
→ **Egyedülálló** részecske-nyomkövetési és azonosítási tulajdonságok

2. Nehézion ütközések és a kvark-gluon plazma

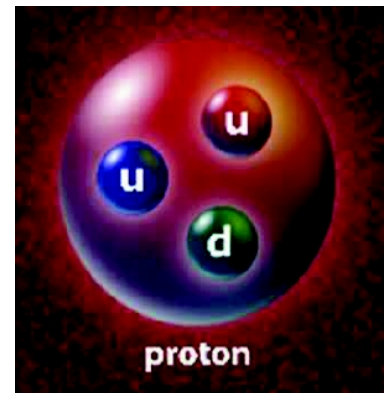
Nehézion ütközések és a Kvantumszíndinamika (QCD)

A közönséges anyag építőköveinek és kölcsönhatásainak leírása: Standard modell

→ A természet alapvető kölcsönhatásait foglalja össze:
gyenge, elektromagneses, **erős**, gravitációs

→ Az erős kölcsönhatás alapelmélete a **kvantumszíndinamika (QCD)**, mely a **kvarkok és a gluonok kölcsönhatásait** írja le

Méretskála: ~1fm = 10⁻¹⁵m

Nehézion ütközések és a Kvantumszíndinamika (QCD)

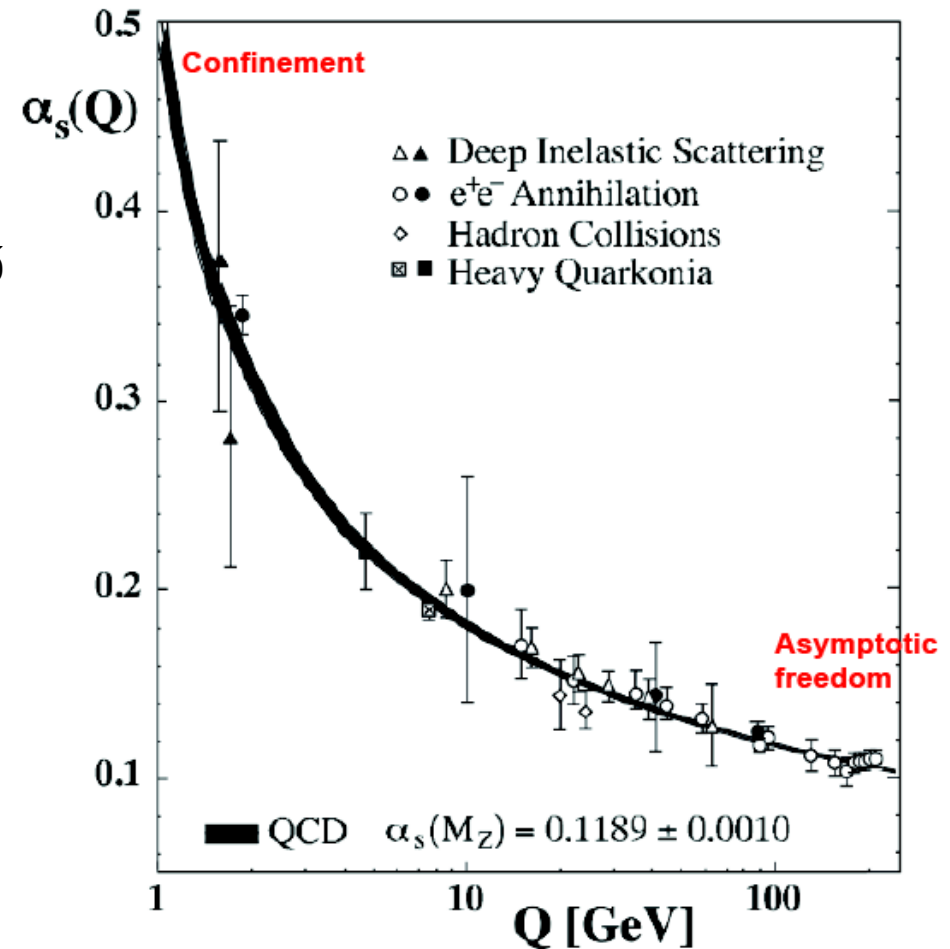
A nehézion fizika a nagyenergiás QCD fizikája:

A QCD főbb tulajdonságai:

- **Színbezárás:** a kvarkok a természetben csak szín-szinglett állapotban (hadronokba „zárva”: mezonok q -anti- q , barionok qqq) fordulhatnak elő
- **Aszimptotikus szabadság:** a futó csatolási állandó csökken az impulzusátadás (Q) növekedésével

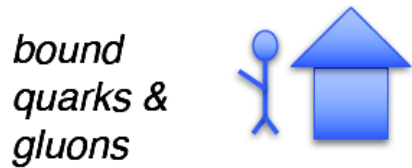
Ab-initio számolások:

- **nagy Q érték:** a QCD perturbatív leírása alkalmazható
- **alacsony Q érték:** rács (“Lattice”) QCD alkalmazása

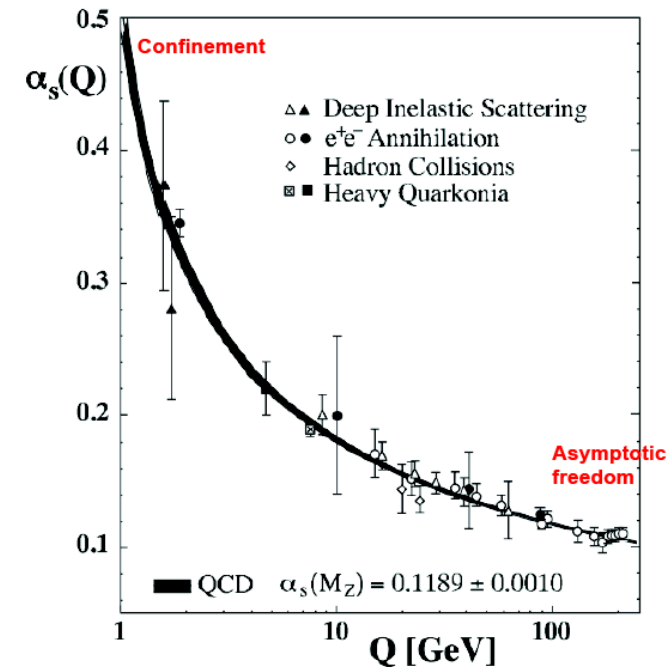
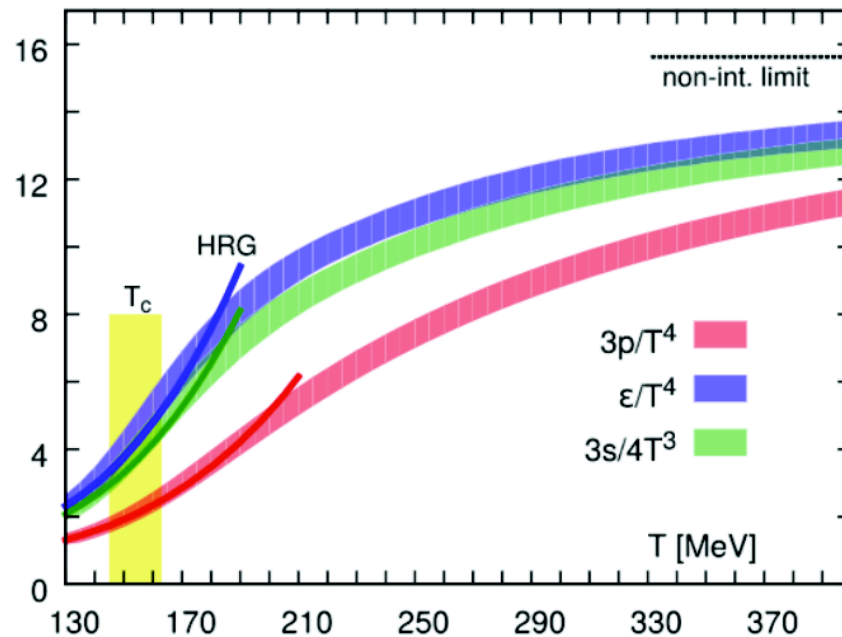
Nehézion ütközések és a Kvantumszíndinamika (QCD)

Quark-gluon plazma: extrém magas energiasűrűségnél és hőmérsékletnél a kvarkok és gluonok "szabadokká" válnak

Where is the phase transition?
→ Lattice QCD

Asymptotic freedom: free quarks & gluons

Összehasonlítás:

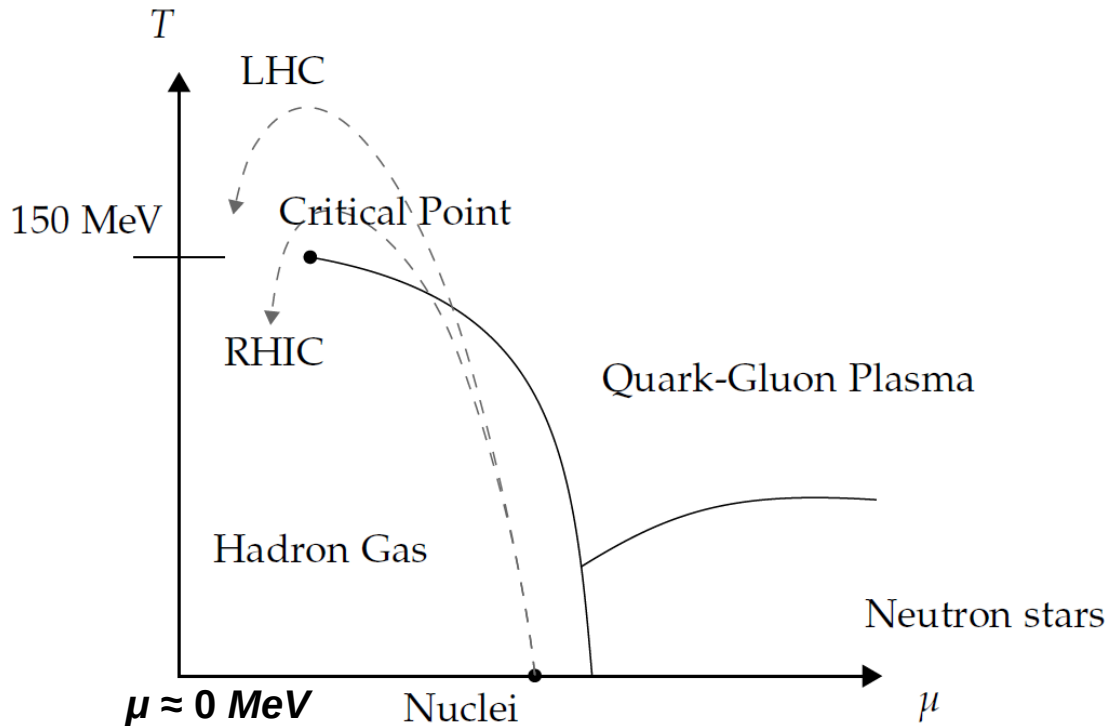
$T_c = 156 \text{ MeV} \approx 10^{12} \text{ K}$
Nap magja: $T \approx 10^7 \text{ K}$
Nap felszíne: $T \approx 5800 \text{ K}$

Termodinamikai mennyiségek markáns emelkedése
→ **Hadron-parton** szabadsági fokok **fázisátmenete**

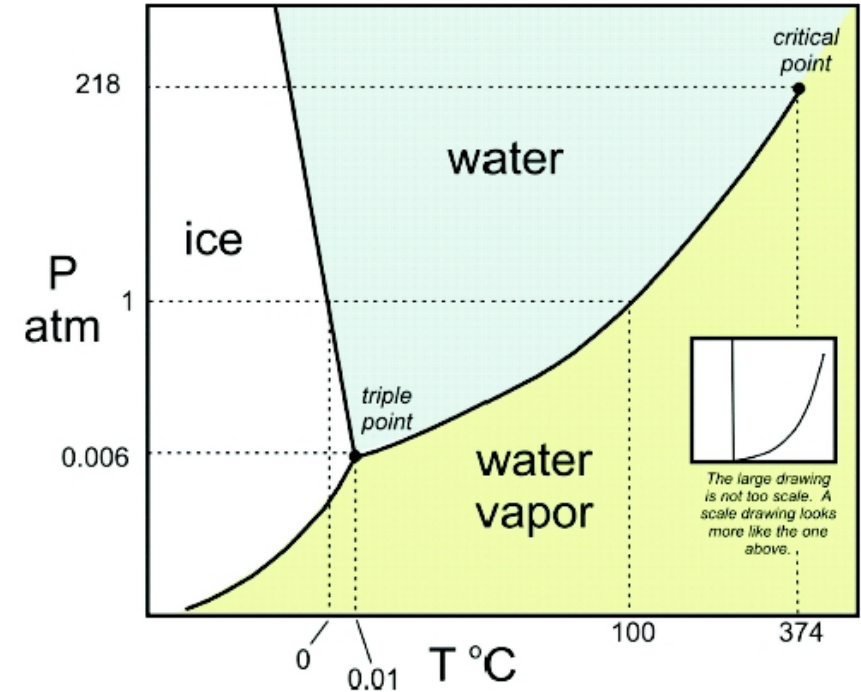

Nehézion ütközések és a Kvantumszíndinamika (QCD)

A QCD aszimptotikus állapota: kvark-gluon plazma (QGP)

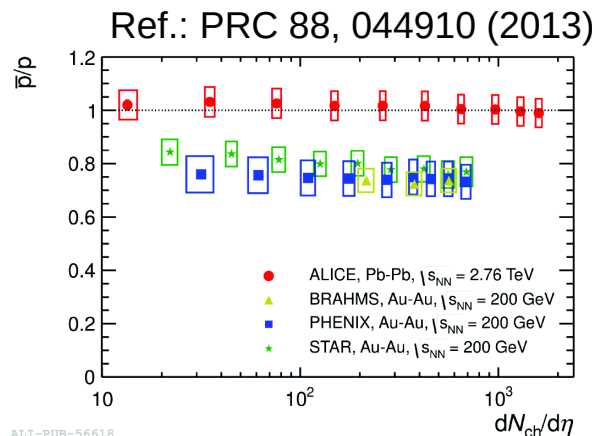

Ábra: A QCD fázisdiagrammja

Ábra: A víz fázisdiagrammja

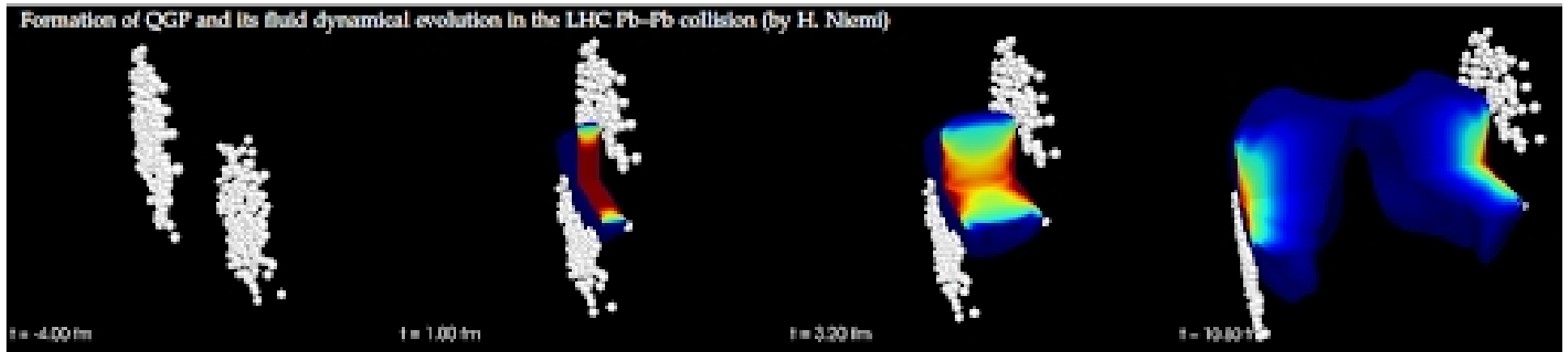
- Konroll paraméterek:
 T hőmérséklet,
 μ bariokémiai potenciál
 = barionok és anti-barionok számának különbsége

Nagy bumm a Világegyetemben, kis bumm a laboratóriumban

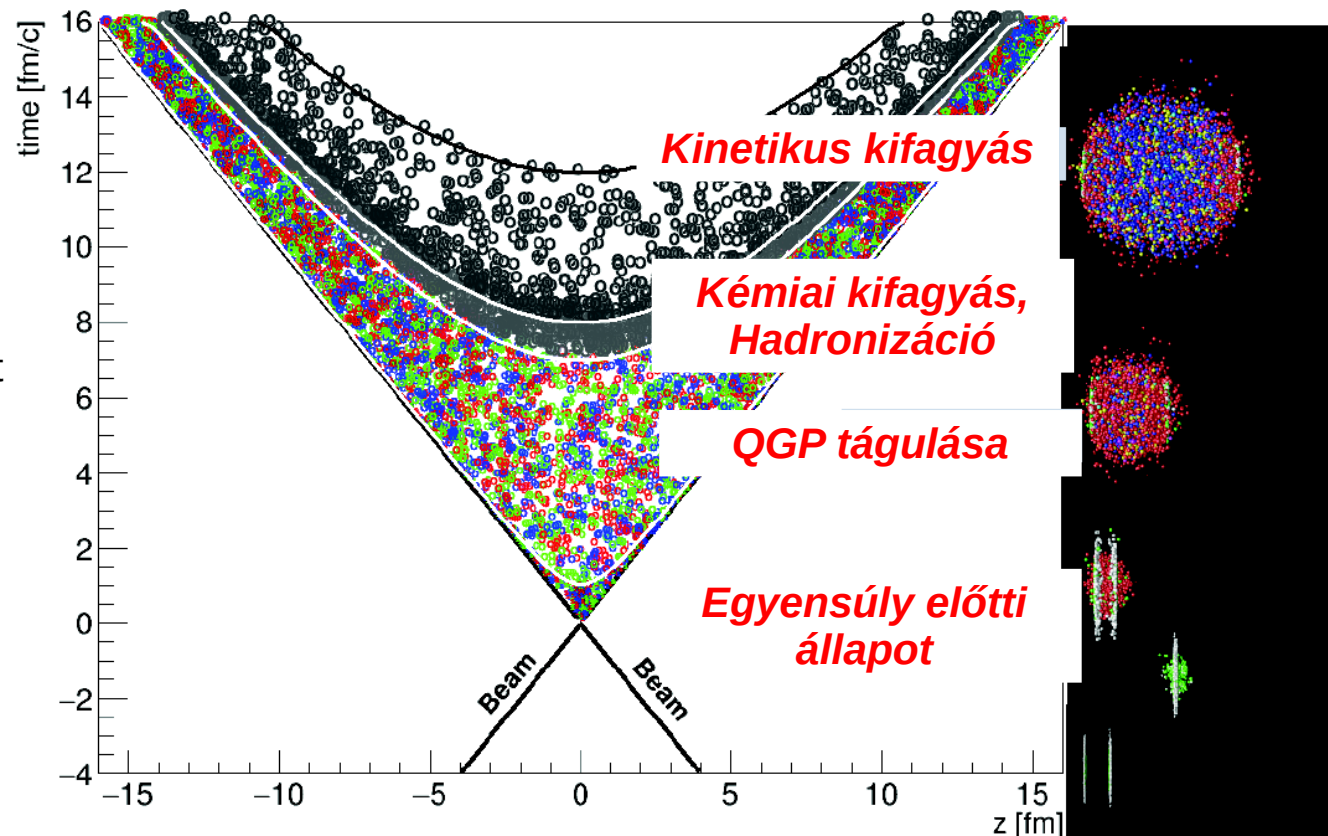
A kvark-gluon plazma (QGP) teridő fejlődése

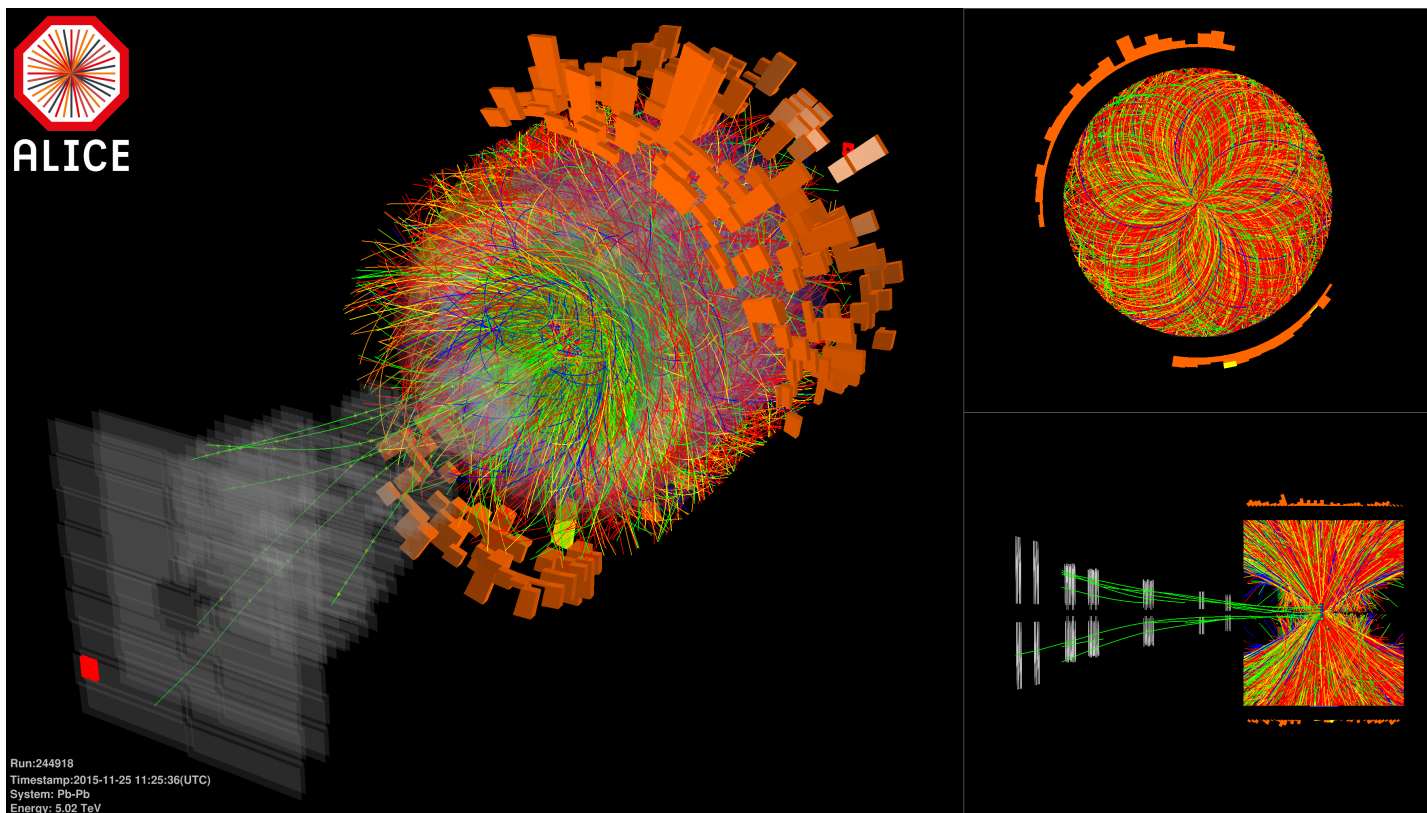
Kvark-gluon plazma keletkezése nehéz (ólom) ionok ütköztetésével

→ Forró: $T \sim 300$ MeV kezdeti hőmérséklet
Kísérletből: $T = 304 \pm 11 \pm 40$ MeV
Ref.: Phys. Lett. B 754 (2016) 235-248

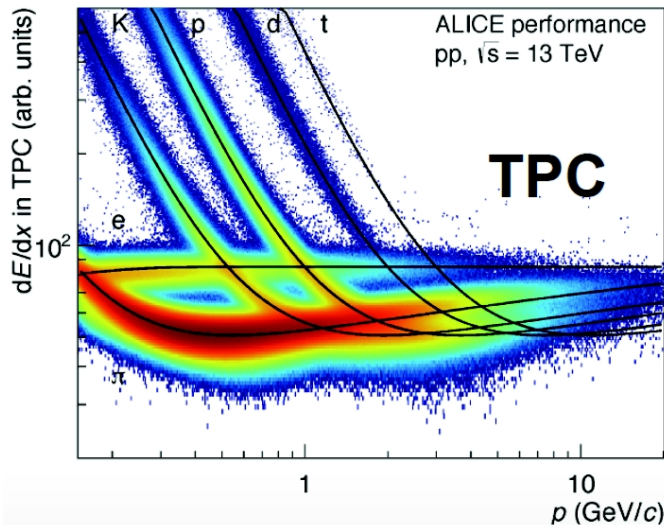
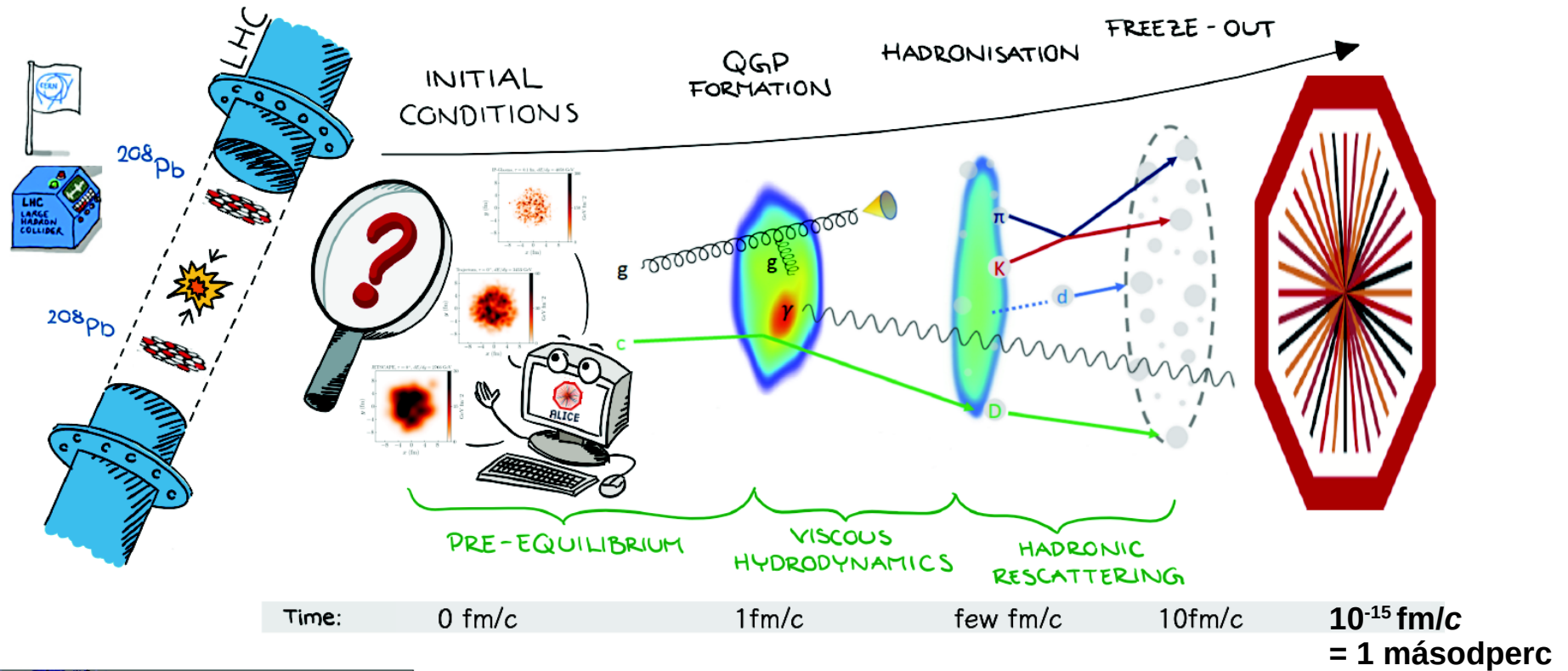
→ Rövid élettartam: $\sim 10^{-23}$ másodperc

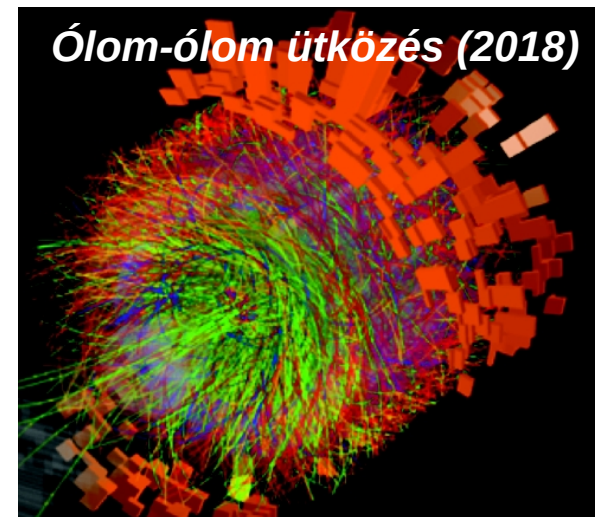
3. “Kifagyott” állapot: A részecskék mérése

“Kifagyott” állapot: A részecskék mérése

A töltött részecskék irány- és impulzuseloszlásainak mérései információt adnak a QGP állapotáról

Ábra: Töltött részecskék energialeadása az Időprojekciós kamrában

“Kifagyott” állapot: A keletkező részecskék számának mérése

→ Egy centrális ólom-ólm ütközésben
~2000 részecske keletkezik

→ A részecskék lokális termális
egyensúlyban vannak:

→ **Hidrodinamikai modellek** leírják a
részecskék impulzus és irányeloszlásait
(radiális és elliptikus “folyás”)

→ **kinetikus egyensúly**

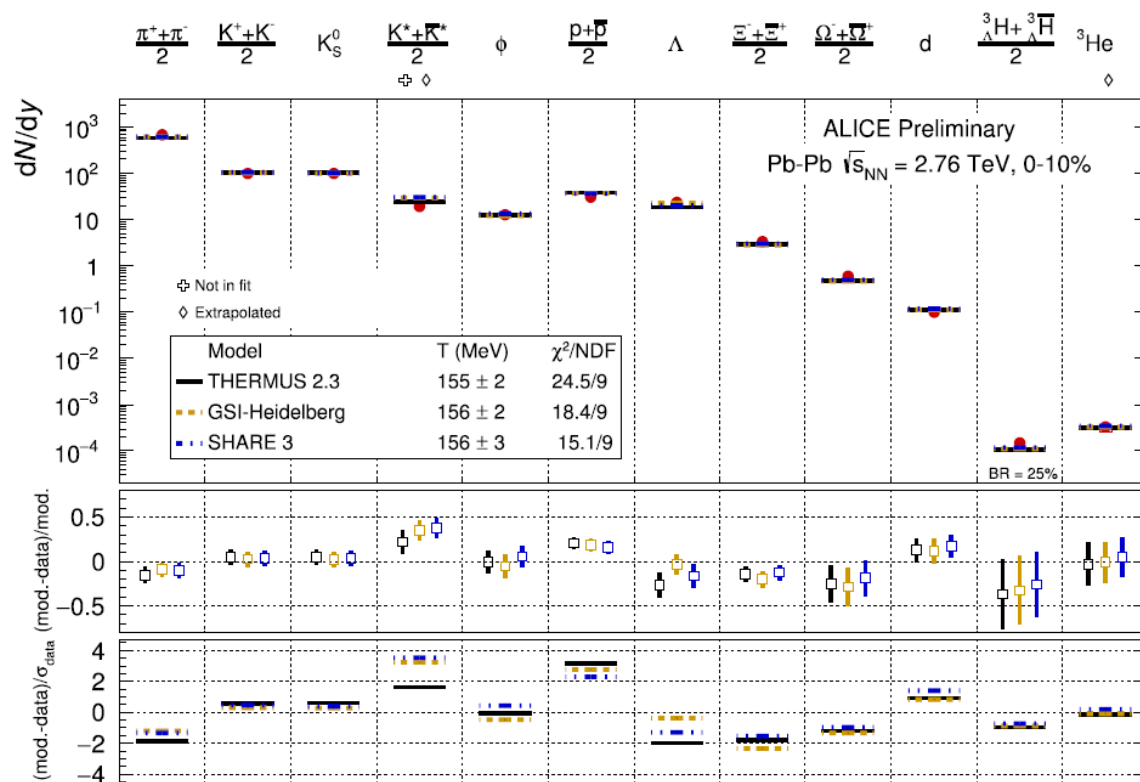
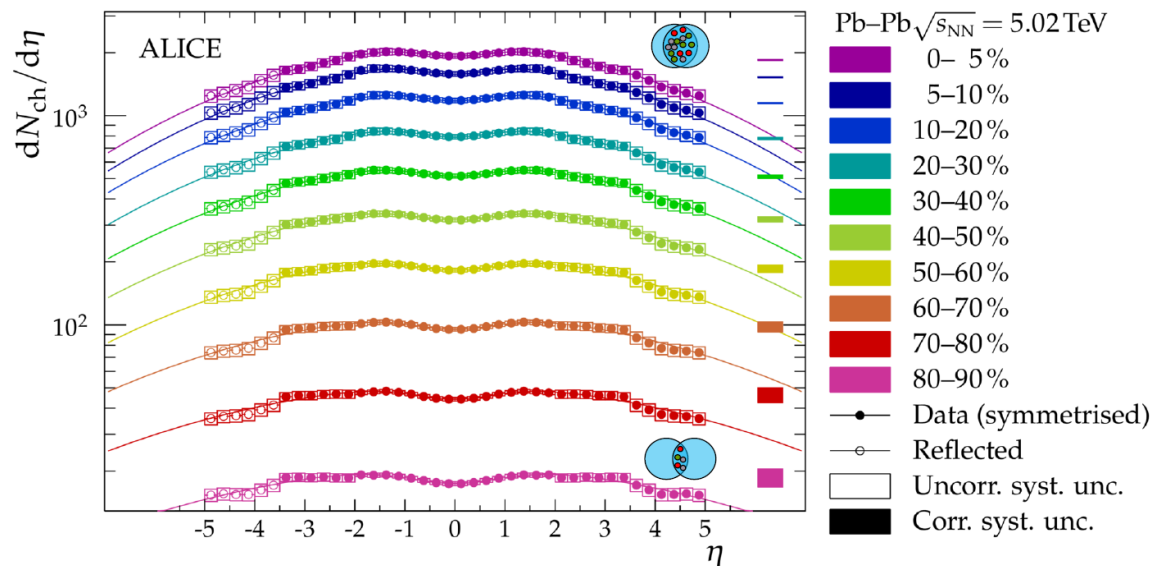
kísérletből: $T_{kin} \approx 80 \text{ MeV}$

→ **Termális modellek** leírják a könnyű
kvarkokat (u,d,s) tartalmazó hadronok
hozamait

→ **kémiai egyensúly**

kísérletből: $T_{kin} \approx 156 \text{ MeV}$

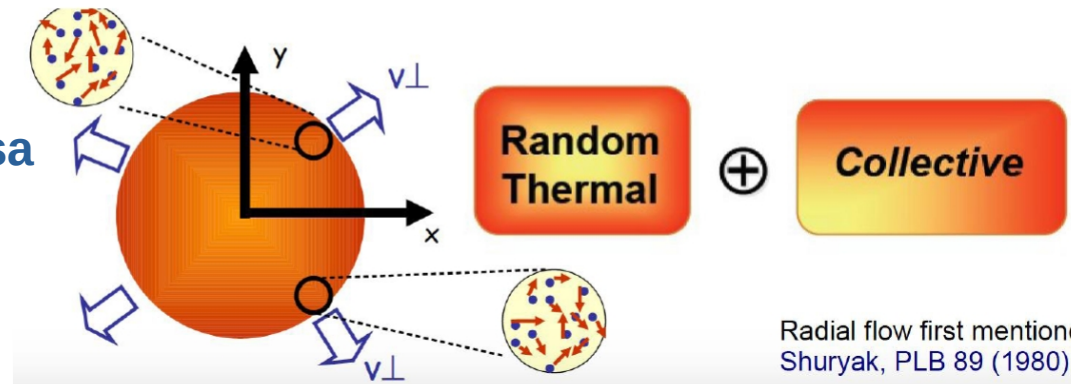
(jó egyezés a rács QCD számolással)

A kvark-gluon plazma (QGP) kísérleti tanulmányozása

“Lágy próbák”: a “folyás” (flow)

Folyási kép: részecskék kollektív mozgása

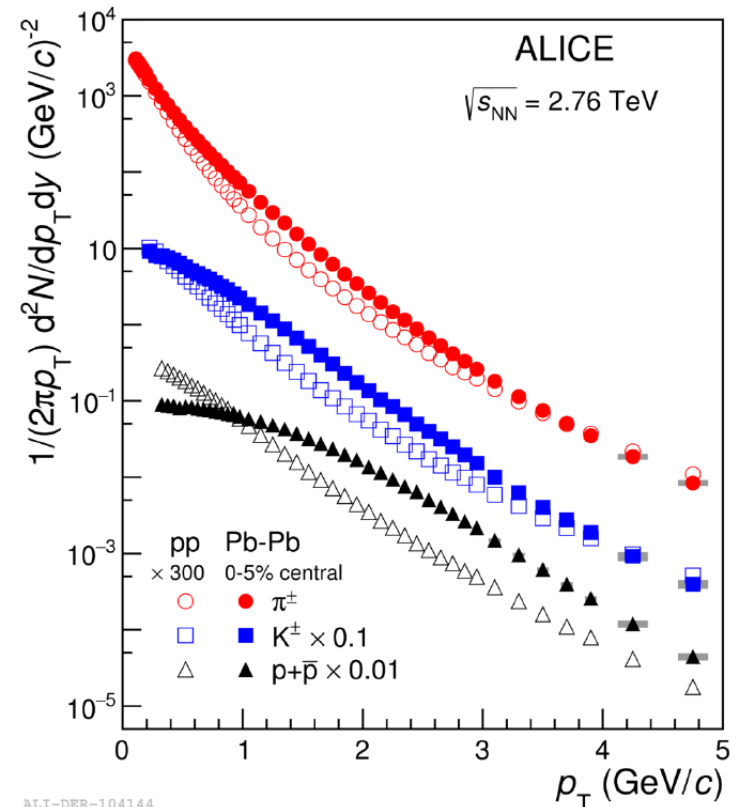
Radial flow first mentioned:
Shuryak, PLB 89 (1980) 253

Radiális folyás (nyomásgradiensek hatására radiális hidrodinamikai tágulás):

→ természetes következménye a kölcsönható rendszer vákuumba történő tágulásakor

→ A p_T spektrumok alakjának változása függ a részecske tömegétől $p = \beta\gamma \cdot m$

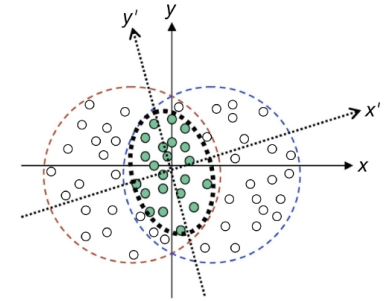
→ A töltött hadronok 95%-a 2 GeV/c alatti (transzverzális) impulzuseloszlással keletkezik → “lágy” folyamat → pQCD nem alkalmazható

A kvark-gluon plazma (QGP) kísérleti tanulmányozása

“Lágy próbák”: a “folyás” (flow)

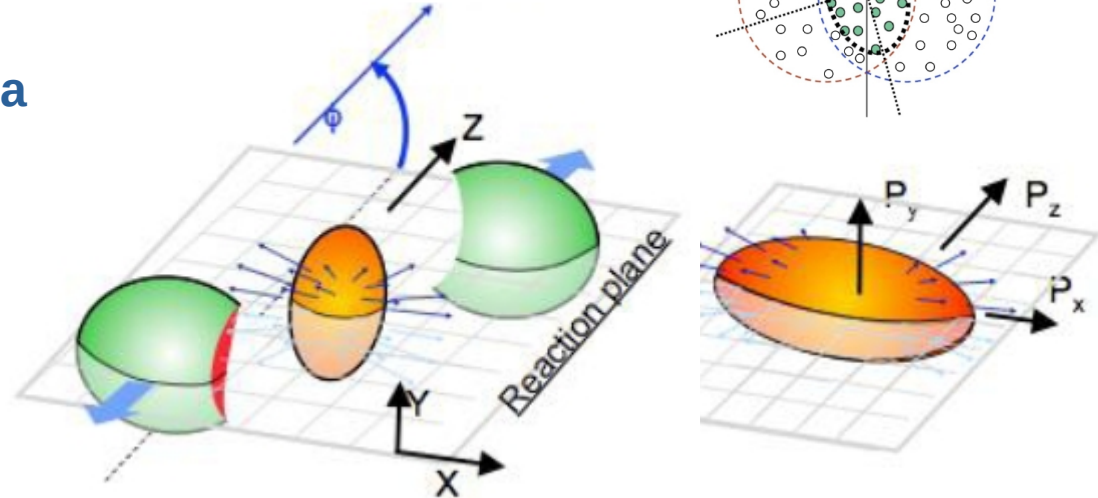
Térbeli deformáció

Folyási kép: részecskék kollektív mozgása

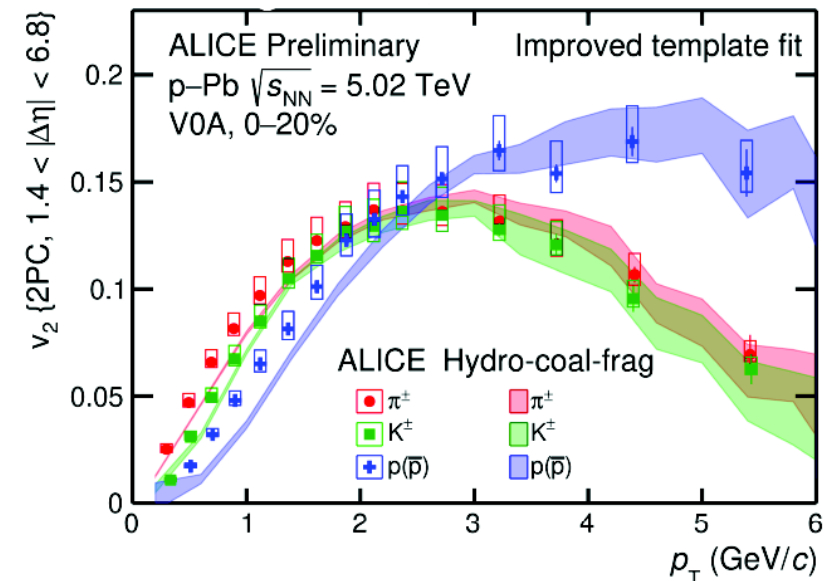
Elliptikus folyás:

- Kezdeti állapotban térbeli anizotrópia
→ végállapotú impulzus anizotrópia
- A QGP kölcsönható közeg kezdeti feltételekre adott válasza érződik a végállapotú részecskék szögeloszlásán

$$E \frac{d^3 N}{d^3 p} = \frac{1}{2\pi} \frac{d^2 N}{p_t dp_t dy} \left(1 + \sum_{n=1}^{\infty} 2v_n \cos[n(\phi - \Psi_R)] \right)$$

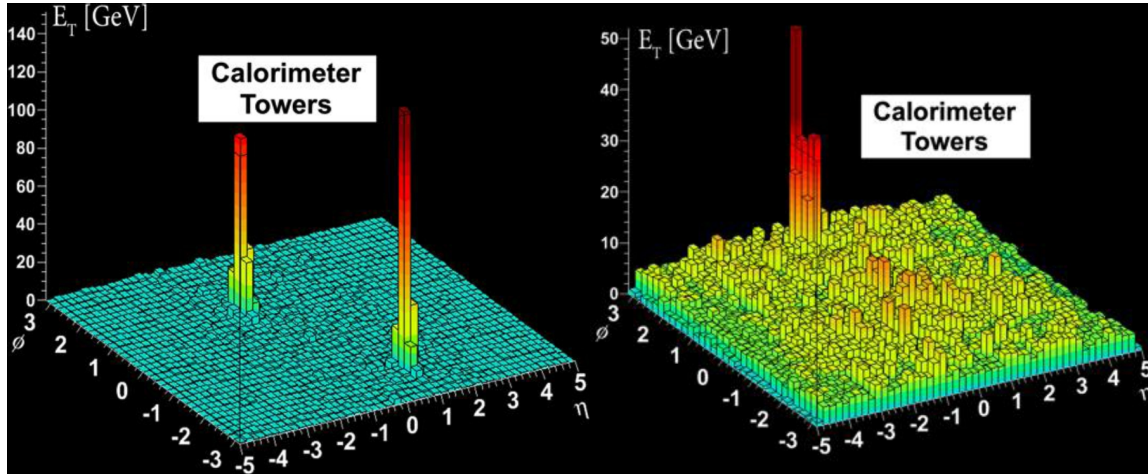
Radiális folyás, v_1 – direkt folyás, v_2 – elliptikus, ...

A kvark-gluon plazma (QGP) kísérleti tanulmányozása

“Kemény próbák”: nagy p_T -s hadronok, jetek

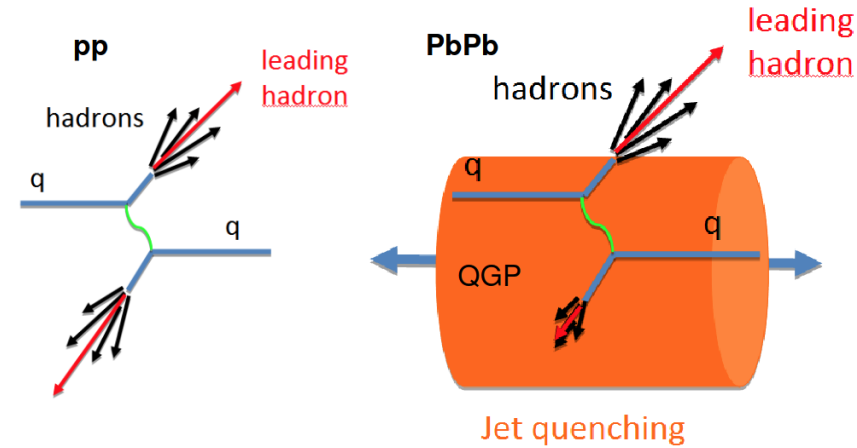

Peripheral Pb-Pb

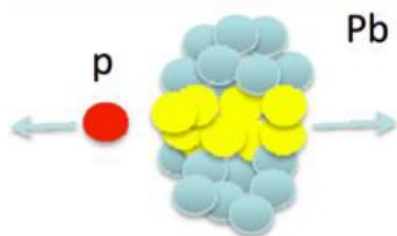

[PRL105:252303,2010]

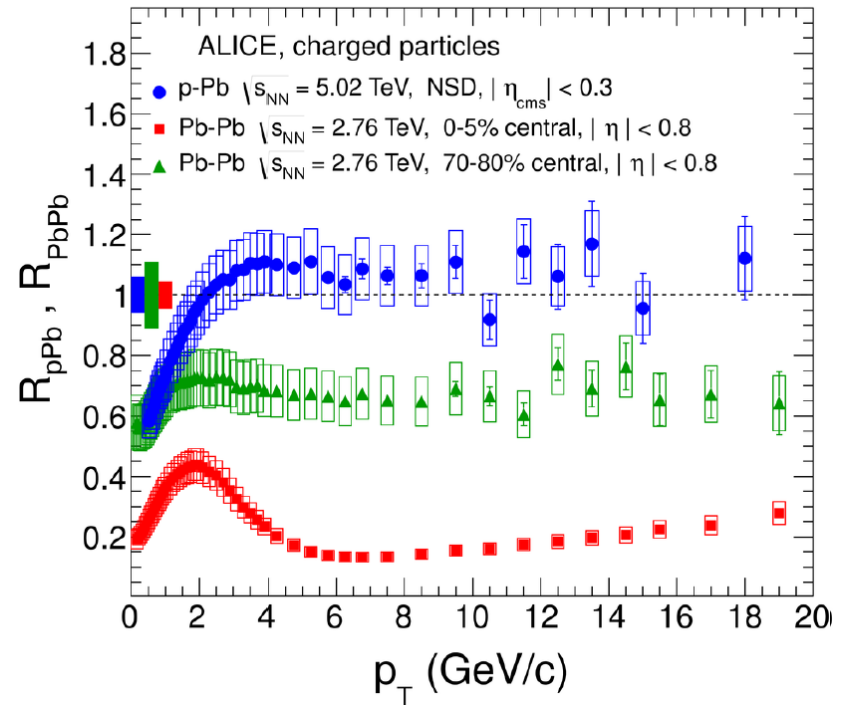
Central Pb-Pb

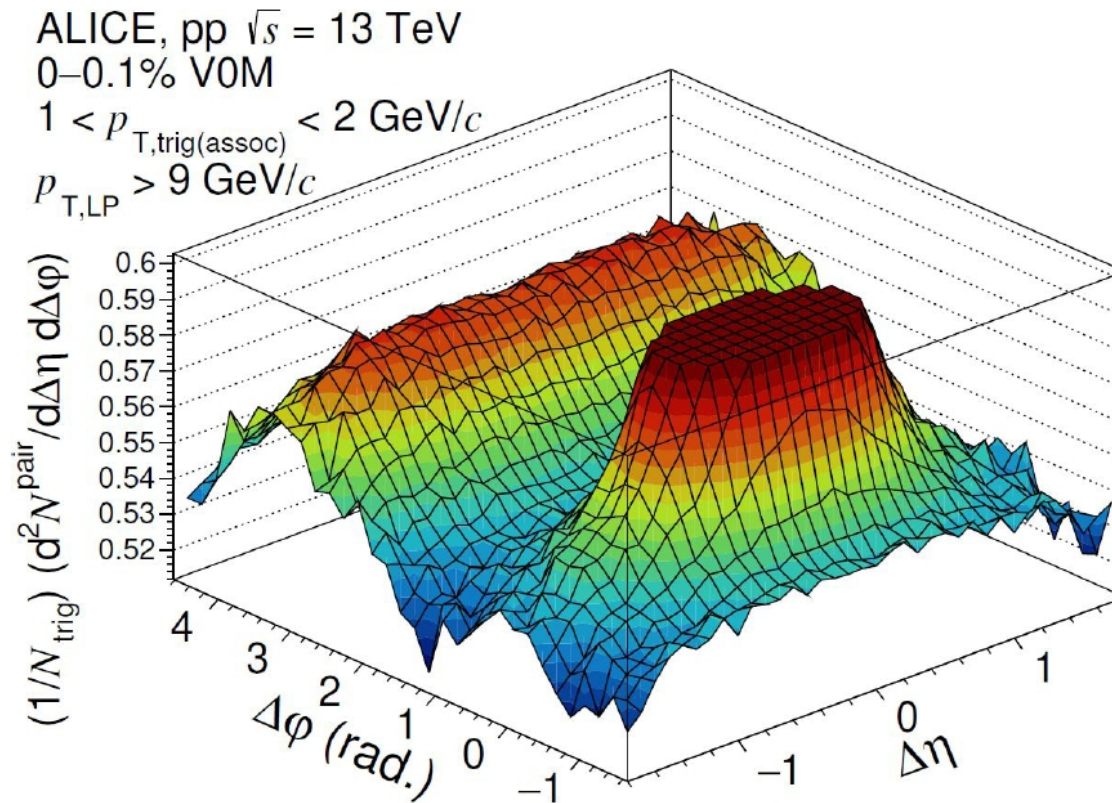
- perturbatív QCD leírás alkalmazható:
 $p_T \gg \Lambda_{\text{QCD}}$ ($\tau \approx 1/p_T \approx 0.1$ fm/c),
- nagy p_T -jű töltött hadronok hozamának csökkenése

$$R_{pA} = \frac{dN_{pA} / dp_T}{\langle N_{\text{coll}} \rangle dN_{pp} / dp_T}$$

4. Főbb kollektív jelenségek a kísérletekben

ALI-PUB-496472

Főbb kollektív jelenségek a kísérletekben

A) Kétrészecske korrelációk

1) Kollektív folyás szignatúrája: a végállotti részecskék azimutális eloszlásának anizotrópiája

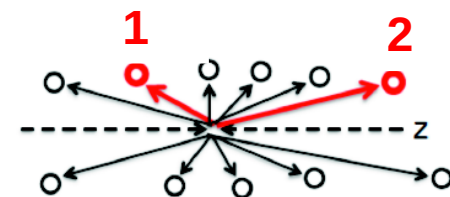
2) Szögeloszlás megadható:

$$E \frac{d^3 N}{d^3 p} = \frac{1}{2\pi} \frac{d^2 N}{p_t dp_t dy} \left(1 + \sum_{n=1}^{\infty} 2v_n \cos[n(\phi - \Psi_R)] \right)$$

Radiális folyás, v_1 – direkt folyás, v_2 – elliptikus, ... folyás, ... stb.

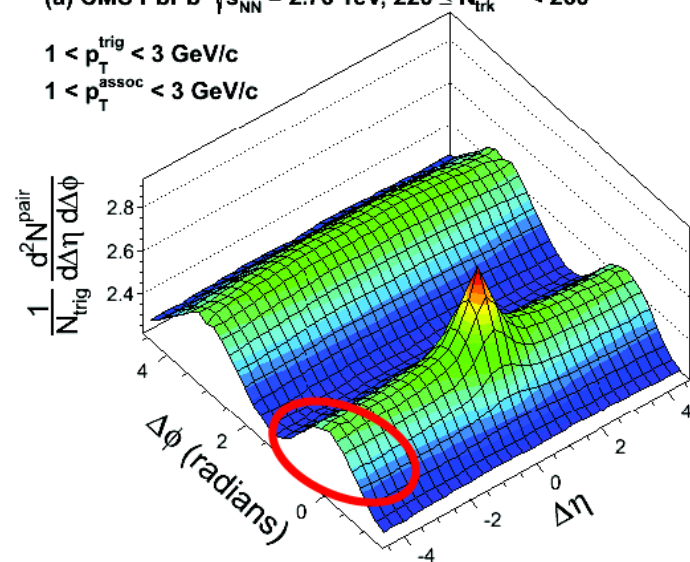
3) Két részecske esetében:

$$\frac{dN^{\text{pair}}}{d\Delta\phi} = \frac{N^{\text{pair}}}{2\pi} \left(1 + 2 \sum_{n=1}^{\infty} V_{n\Delta} \cos n\Delta\phi \right)$$

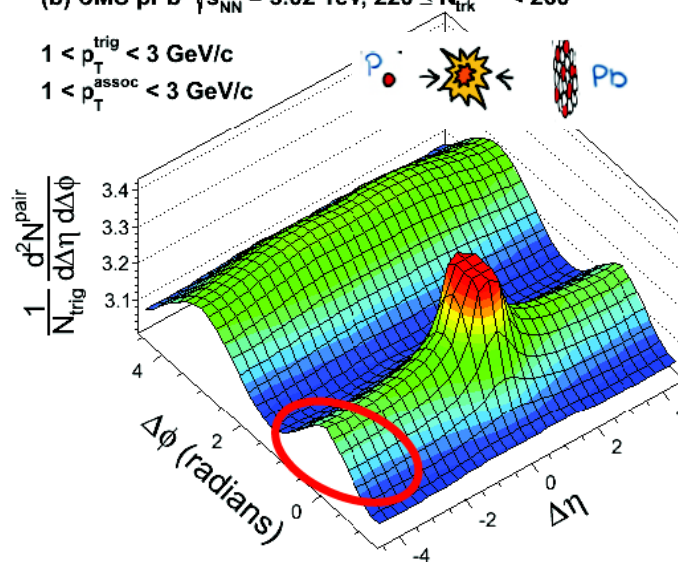
(a) CMS PbPb $\sqrt{s_{NN}} = 2.76$ TeV, $220 \leq N_{\text{trk}}^{\text{offline}} < 260$

$1 < p_T^{\text{trig}} < 3$ GeV/c
 $1 < p_T^{\text{assoc}} < 3$ GeV/c

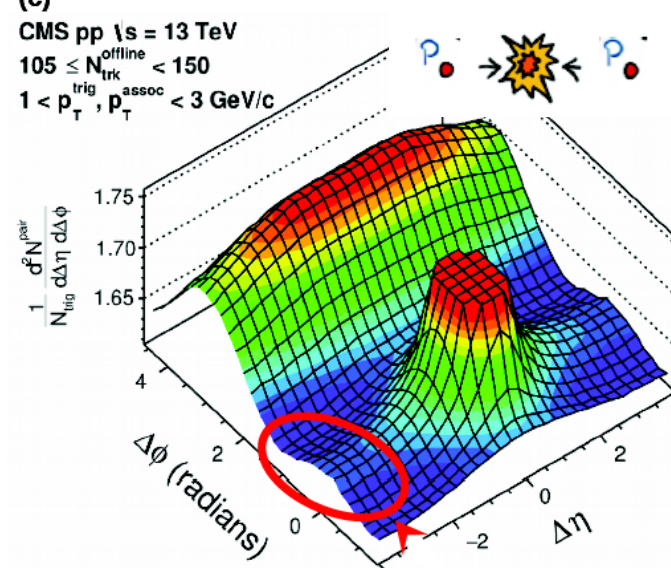
(b) CMS pPb $\sqrt{s_{NN}} = 5.02$ TeV, $220 \leq N_{\text{trk}}^{\text{offline}} < 260$

$1 < p_T^{\text{trig}} < 3$ GeV/c
 $1 < p_T^{\text{assoc}} < 3$ GeV/c

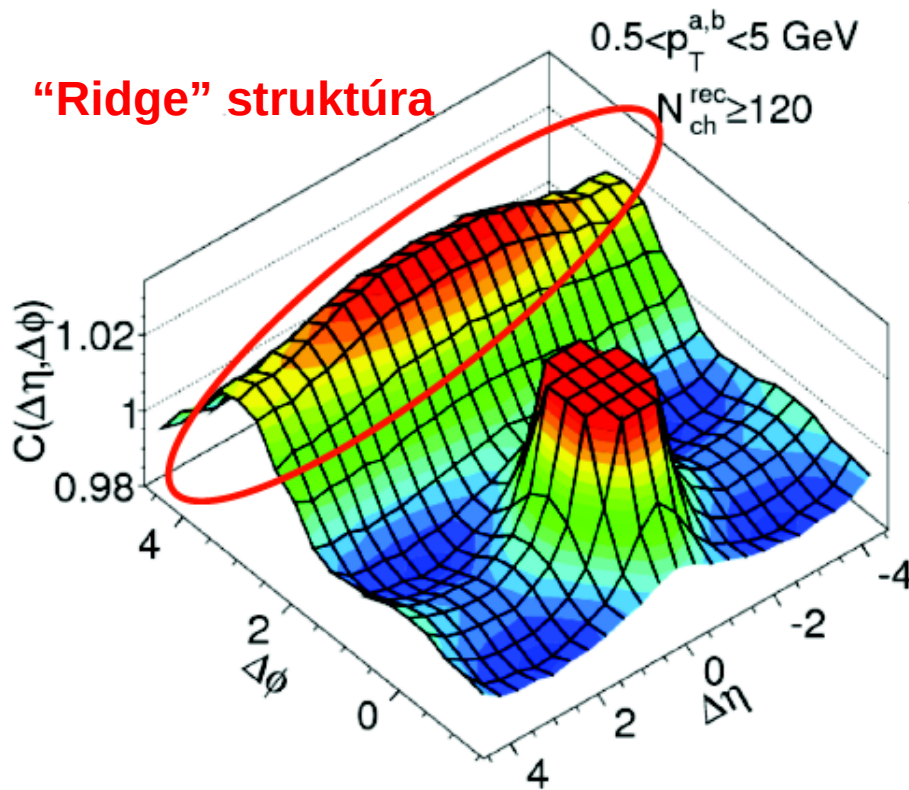
(c)

CMS pp $\sqrt{s} = 13$ TeV
 $105 \leq N_{\text{trk}}^{\text{offline}} < 150$
 $1 < p_T^{\text{trig}}, p_T^{\text{assoc}} < 3$ GeV/c

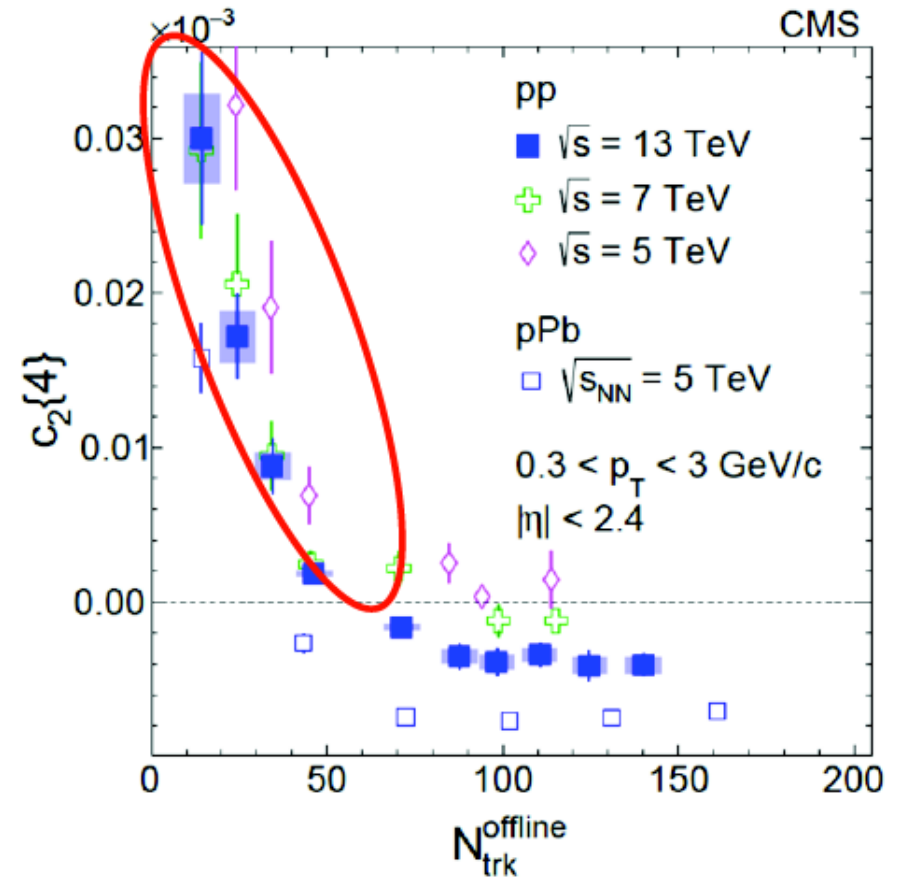

Főbb kollektív jelenségek a kísérletekben

A) Kétrészecske korrelációk

pp

Hosszútávú korrelációs struktúra

Sokrészecske jel: folyási együtthatók

→ Kollektív jelenségek kis rendszerekben is megfigyelhetők

→ **“Ridge” struktúra:** első kísérleti bizonyítéka a folyásszerű jelenségeknek proton-proton ütközésekben nagy végállapotú részecskeszám mellett

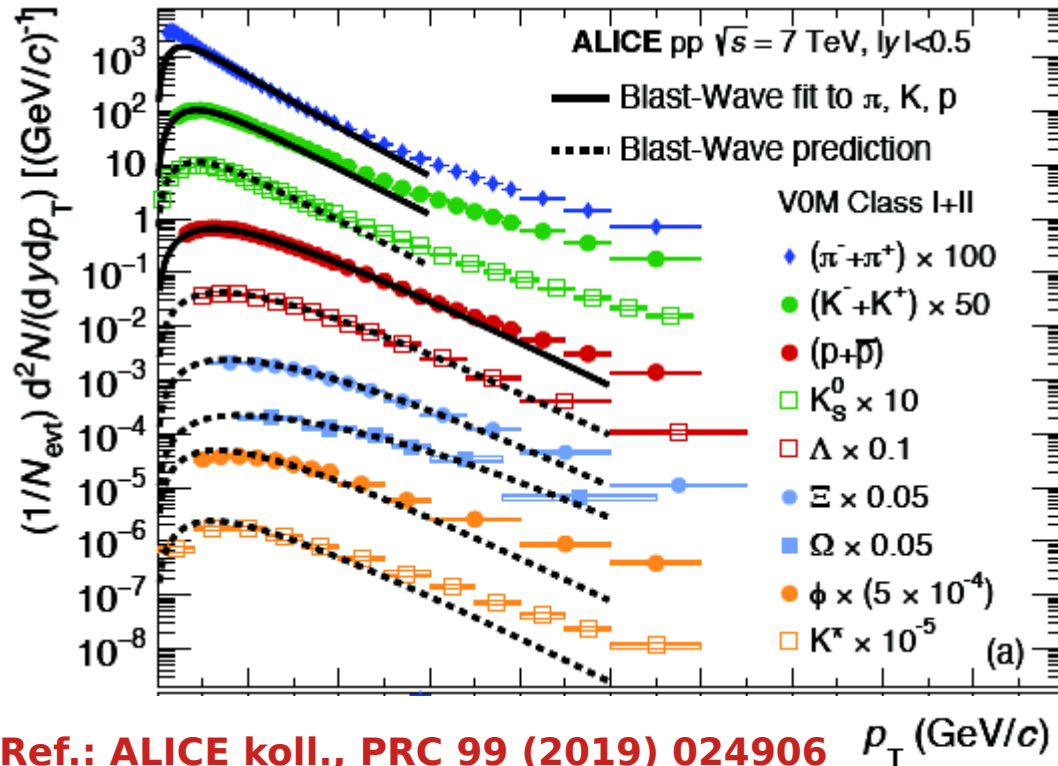
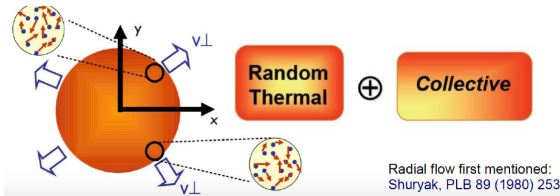
Főbb kollektív jelenségek a kísérletekben

B) Radiális folyás mérése részecske p_T eloszlásokon

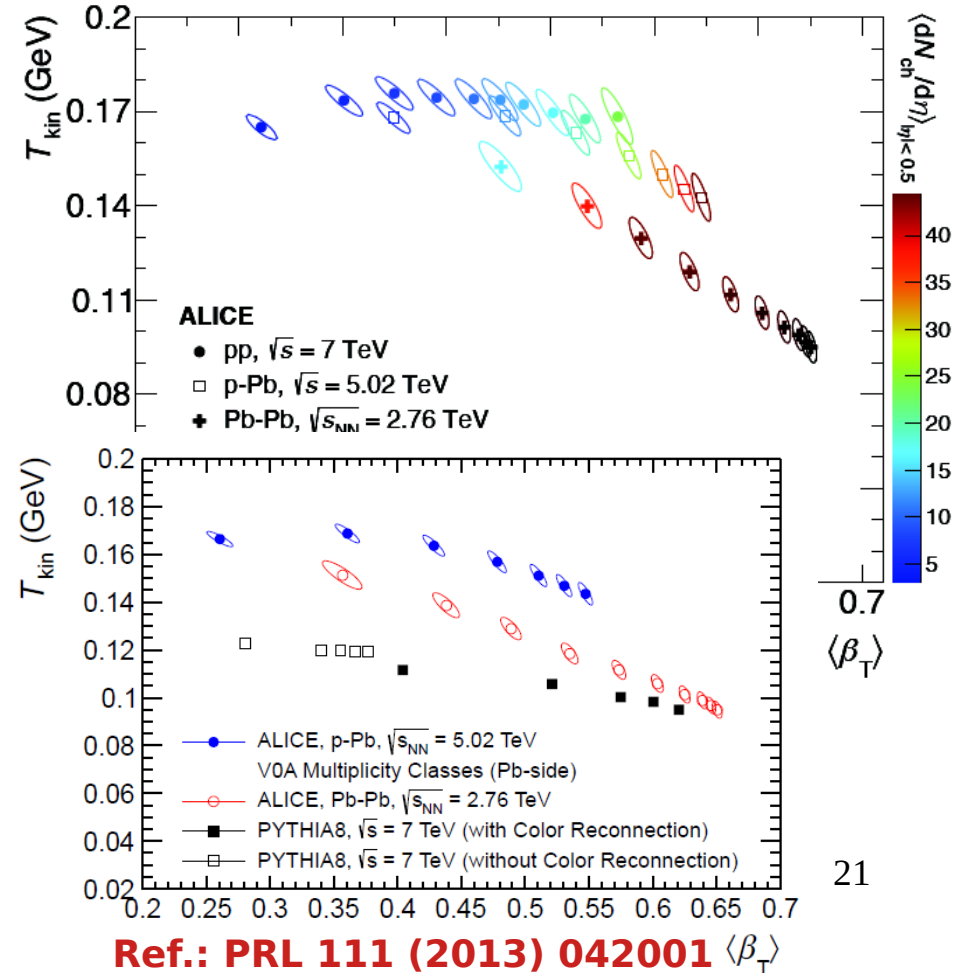
Kvantifikálás Blast-Wave modellel: egyszerűsített hidrodinamikai modell

szabad paraméterek: kinetikus kifagyási hőmérséklet T_{kin} és a tágulási sebesség β_T

$$\frac{dN}{p_T dp_T} \propto \int_0^R r dr m_T I_0 \left(\frac{p_T \sinh \rho}{T_{\text{kin}}} \right) K_1 \left(\frac{m_T \cosh \rho}{T_{\text{kin}}} \right) \quad \rho = \tanh^{-1}(\beta_T)$$

Ref.: ALICE koll., PRC 99 (2019) 024906

Ref.: PRL 111 (2013) 042001 $\langle \beta_T \rangle$

Kis rendszerek kollektivitása – Jelenlegi képünk

Nyitott kérdések:

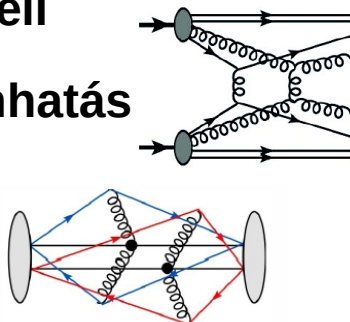
- Hidrodinamikai modellek nem írják le a többrészesekés korrelációs mennyiségeket
- Részecskezápörök (jetek) energiavesztését nem figyelték meg

A megfigyelt kollektív effektusok eredete nem tisztázott:

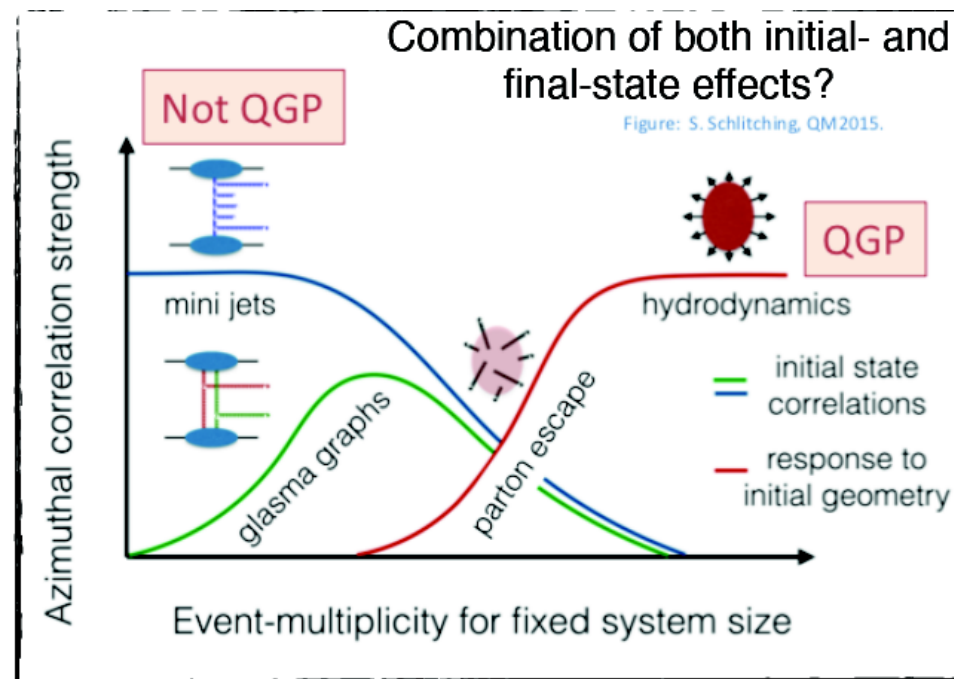
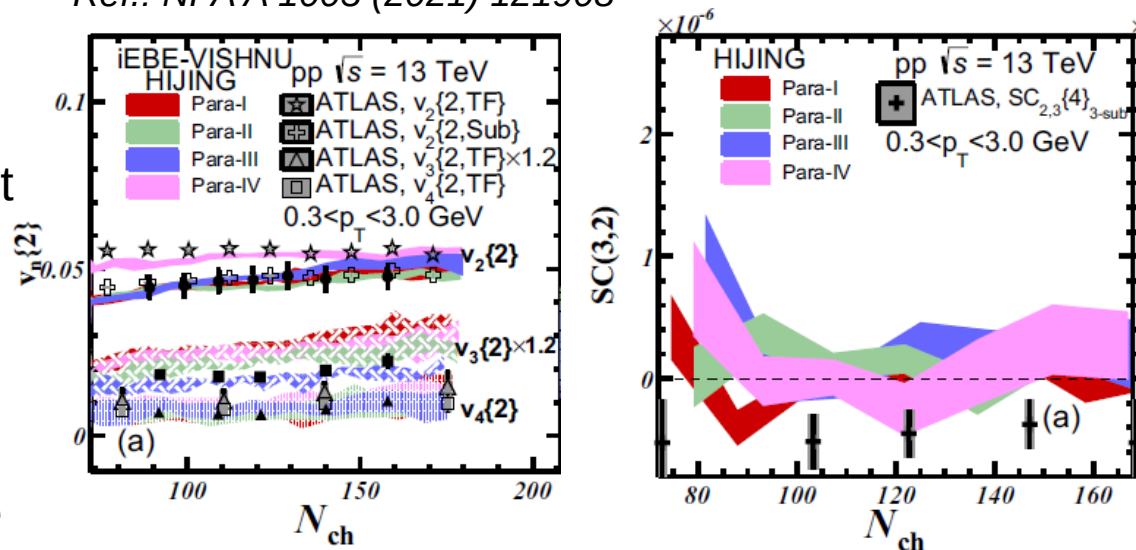
A kollektív viselkedéshez nem szükséges feltétel a QGP, **vákuum-QCD effektusok** produkálhatnak ilyet:

Például a PYTHIA modell

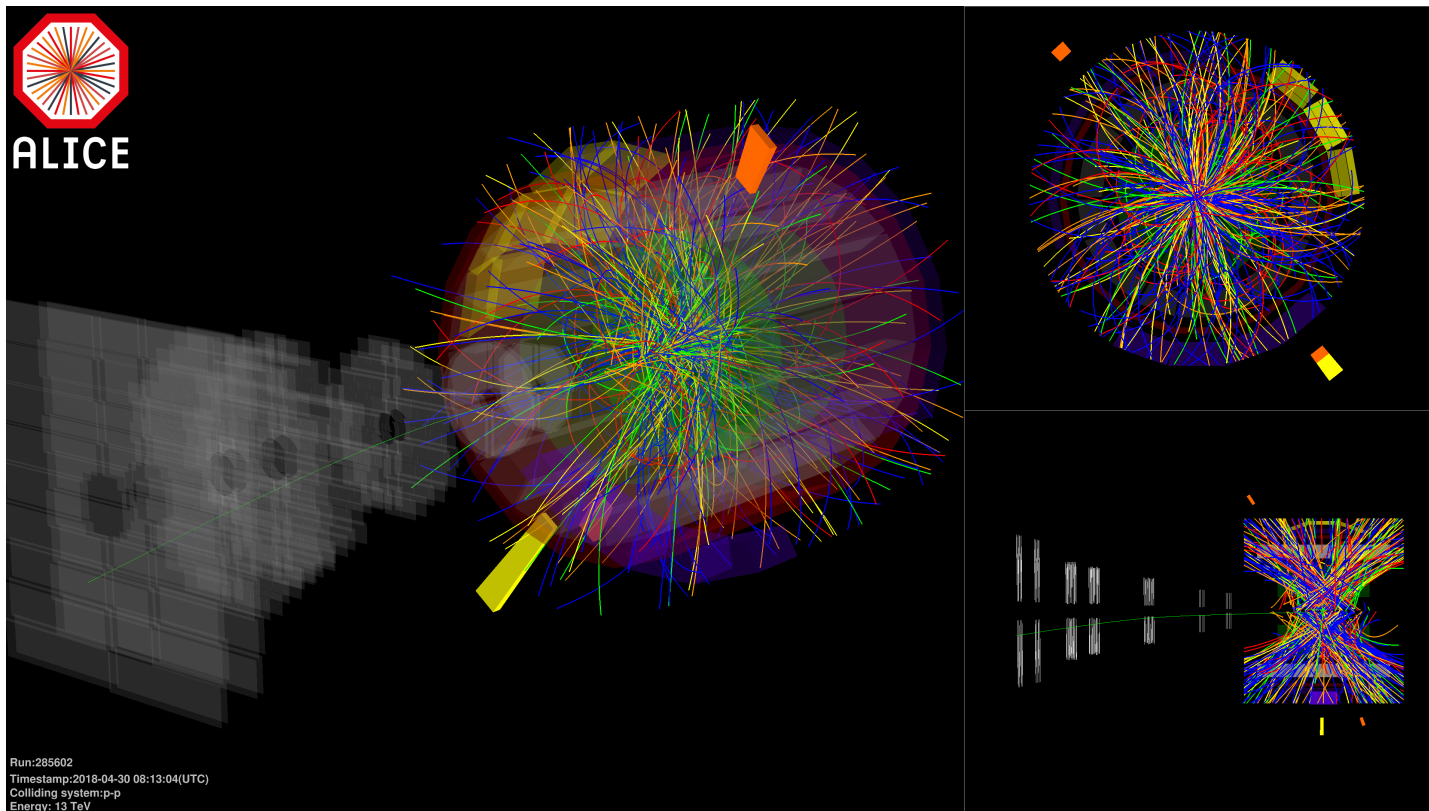
- Sokparton-kölcsönhatás
- Szín-újrarendezés

Ref.: NPA A 1005 (2021) 121908

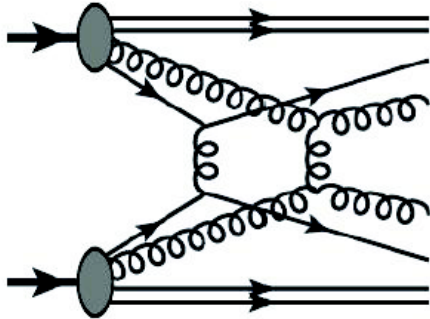
5. A proton-proton ütközések “kisebbek”, de nem egyszerűbbek

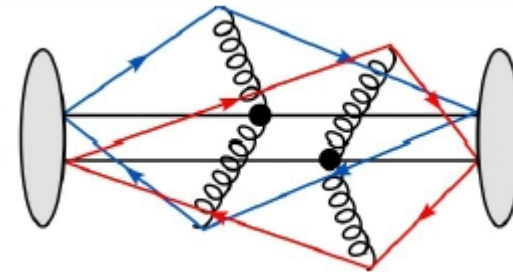
Proton-proton ütközések modellezése

Monte Carlo eseménygenerátorokkal

PYTHIA modell: standard eszköz a proton-proton ütközések fizikájának leírására (vezető rendű QCD folyamatok, nem tartalmaz QGP leírást)

1) Sokparton kölcsönhatás:
több kemény folyamat egy pp ütközésben

2) Szín-újrarendezés:

- hadronizáció előtt a színhúrok "rövidre zárása"
- kísérleti adatok helyes leírása: átlag p_T és folyás

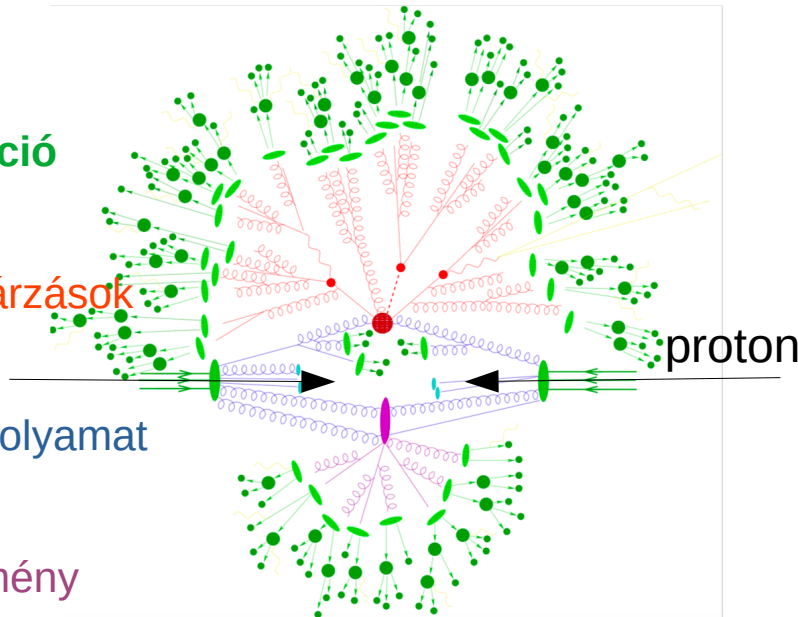
Ref.: PRL 111, 042001 (2013)

1. Hadronizáció

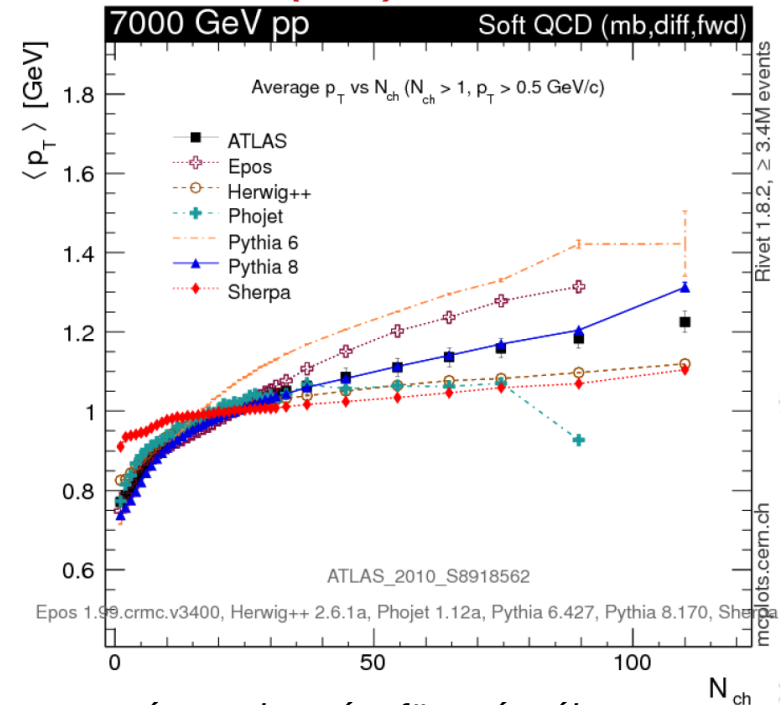
2. Gluon sugárzások

3. "Kemény" folyamat

4. Háttéreseemény

Ábra: Sematikus proton-proton ütközés a szimulációban

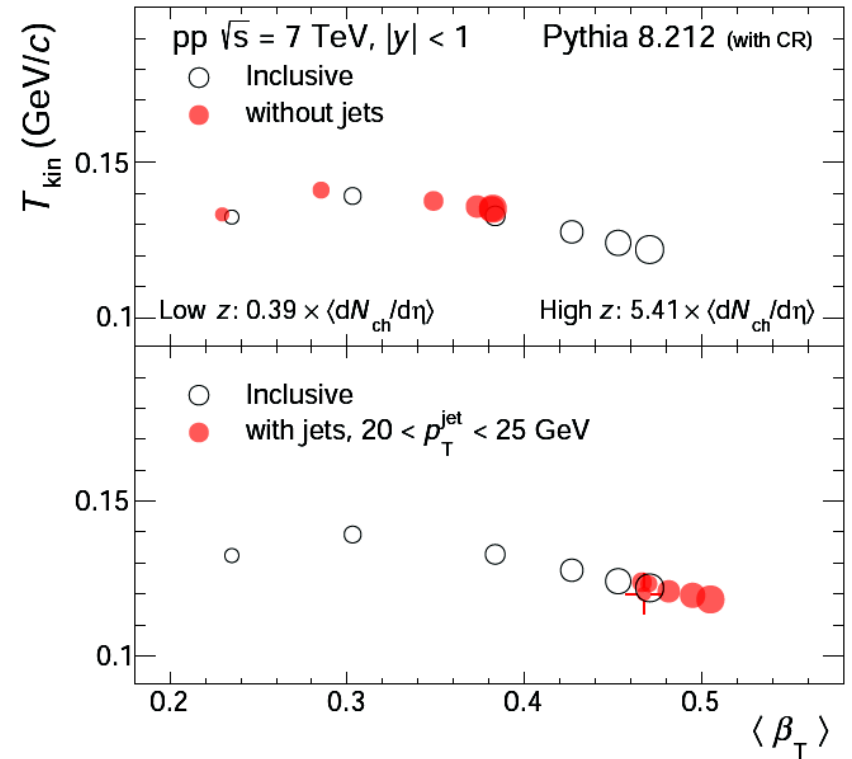
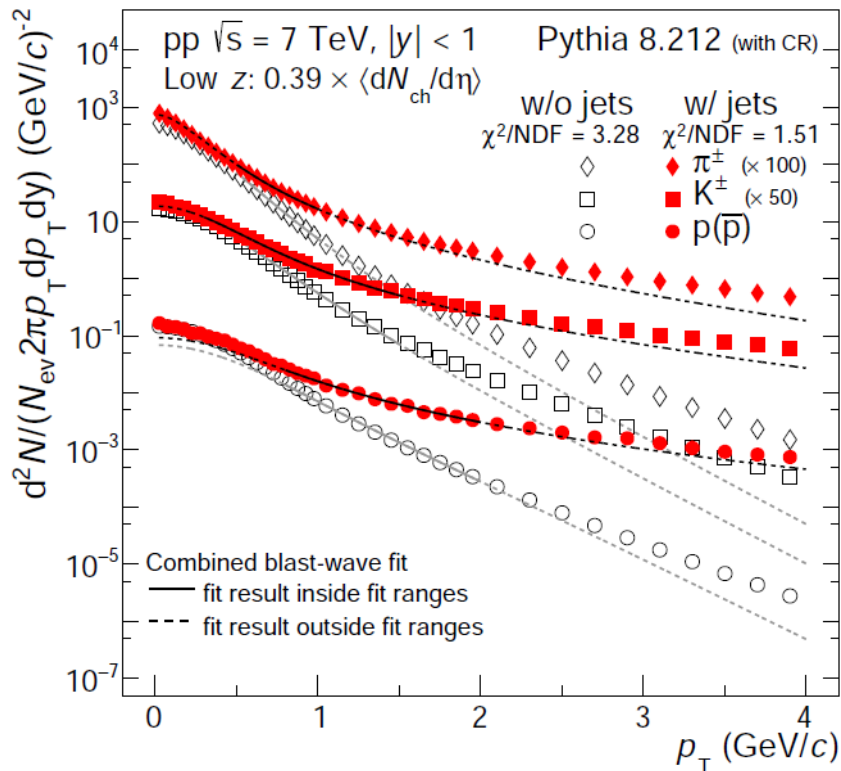
Ábra: átlag p_T a részecskeszám függvényében

“Radiális folyás”-szerű viselkedések tanulmányozása a PYTHIA modell segítségével

Módszer: Részecskezáporok (*jetek*) figyelembevétele és a Boltzmann–Gibbs **blast wave** modell használata

Részecskeszám: alacsony $\longrightarrow$ magas

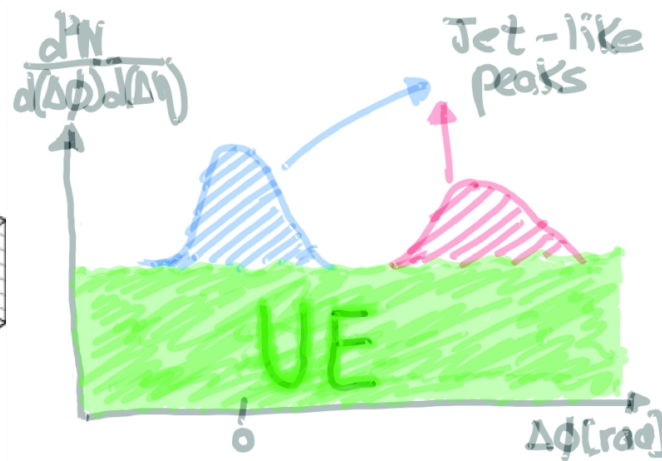
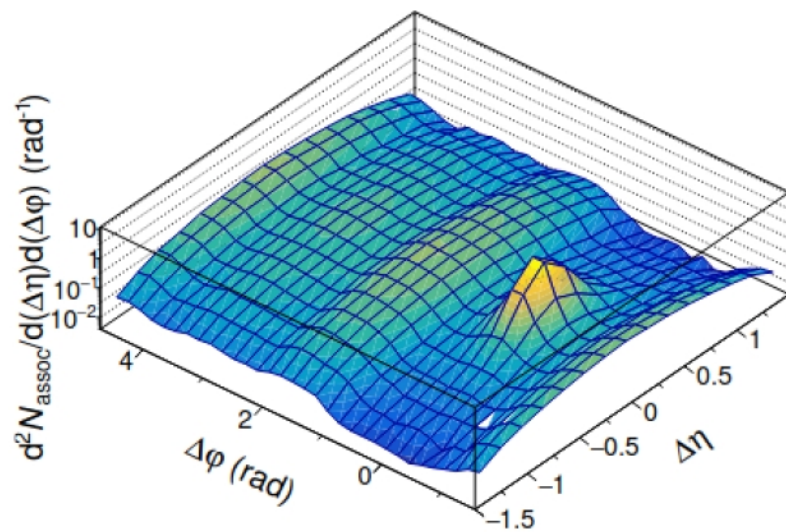
(1) Az átlagos radiális sebesség markánsan függ a jetek p_T -jétől

(2) A multiplicitás függés hasonló a nehézion ütközésekben tapasztaltakkal $\rightarrow$ **radiális folyás** jelenségével magyarázható

Az eseményaktivitás jelentősége kollektív effektusok keresésében pp ütközésekben

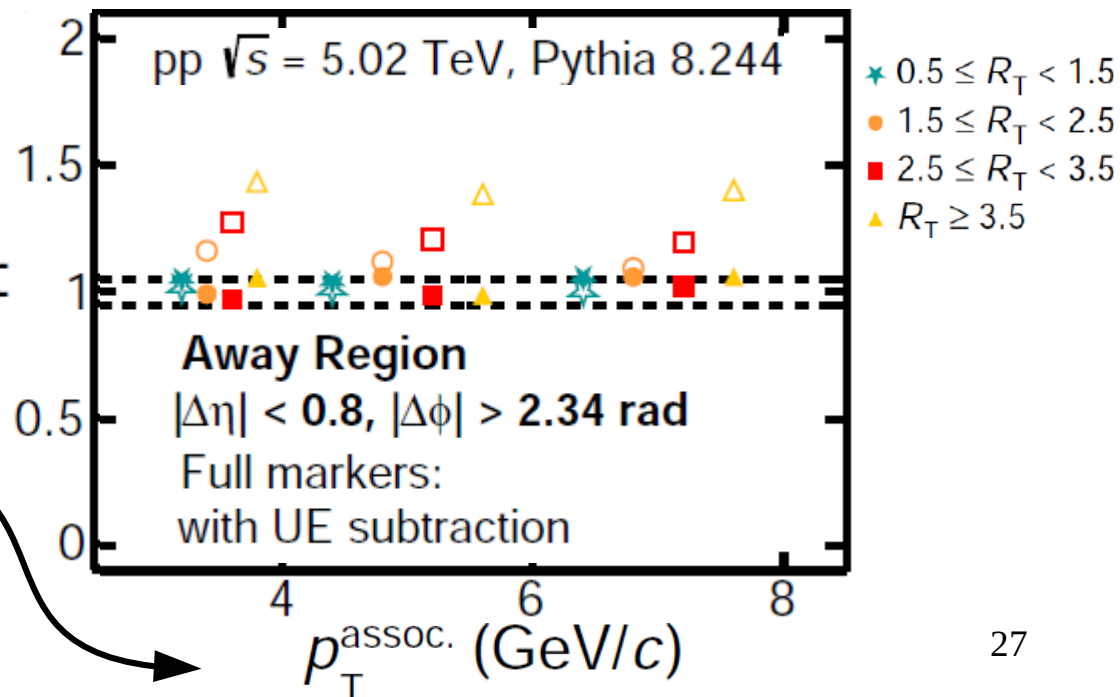
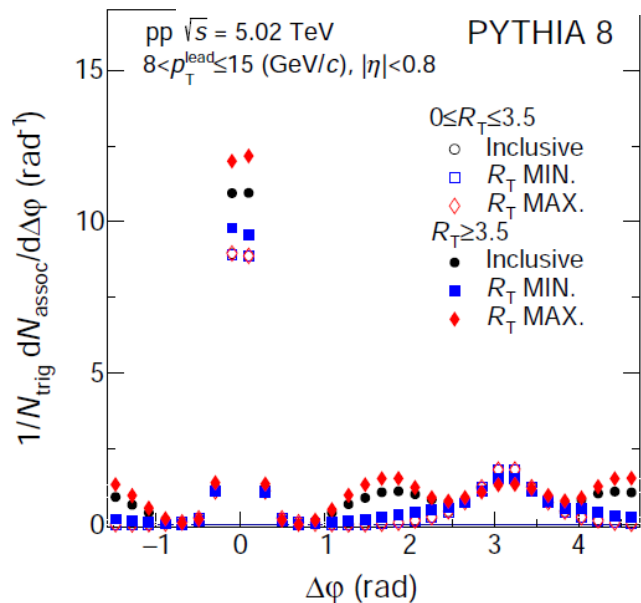
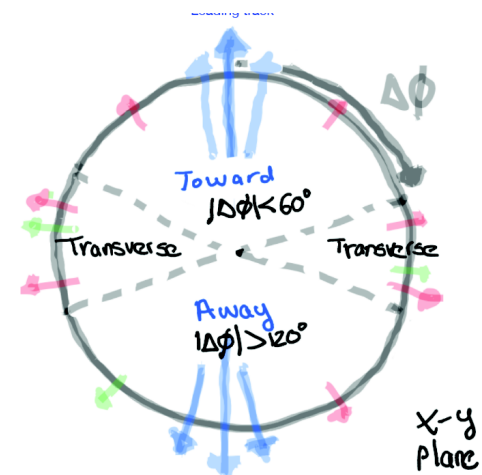
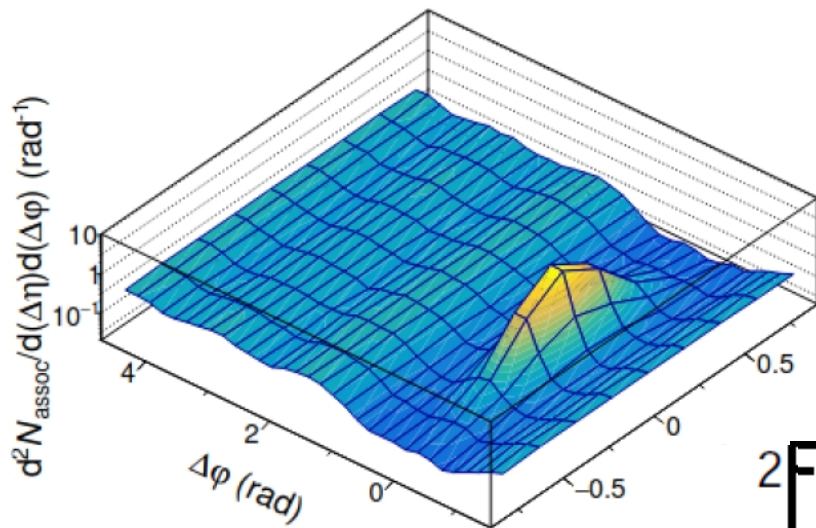
Kollektivitáshoz szükséges végállapotú effektus → jetek energiavesztését okozzák
→ eddig nem megfigyelt: *ALICE koll. Nucl.Phys.A 1005 (2021) 121924*

- 1) **Jelenlegi probléma:** A mért jelek kísérletileg torzítottak a “kemény” folyamatokban
- 2) **Cél:** A torzítás csökkentése új típusú eseményselekcióval: **háttéresemények (UE)** járulékanak kiküszöbölése
- 3) **Módszer:** Kétrészecske korrelációk + **eseményaktivitás** háttéresemények segítségével

Az eseményaktivitás jelentősége kollektív effektusok keresésében pp ütközésekben

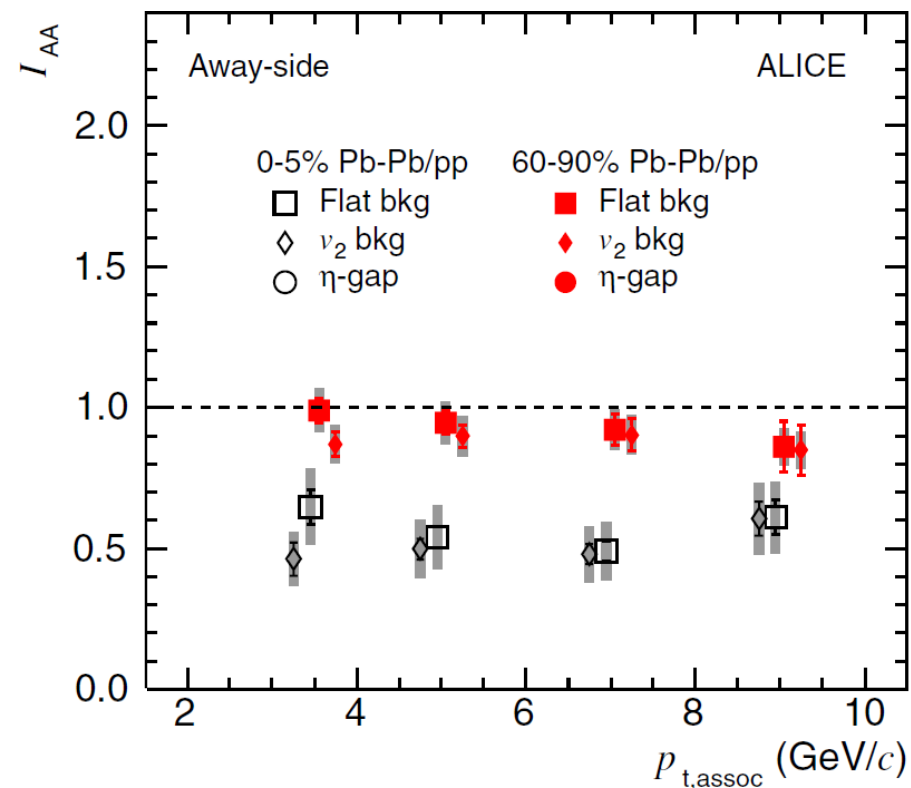
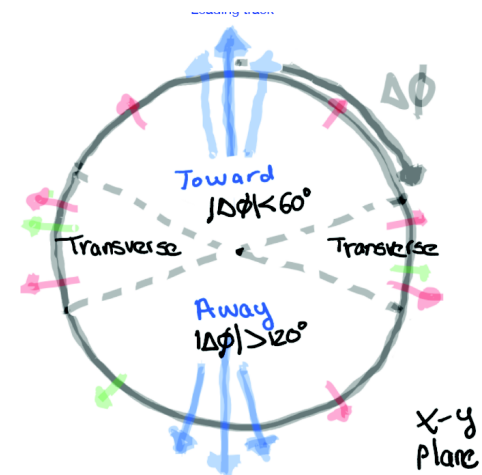
Eseményaktivitás: a részecskék száma egy eseményben a “jet”-től távoli (“oldalsó régió”)

Az eseményaktivitás jelentősége kollektív effektusok keresésében pp ütközésekben

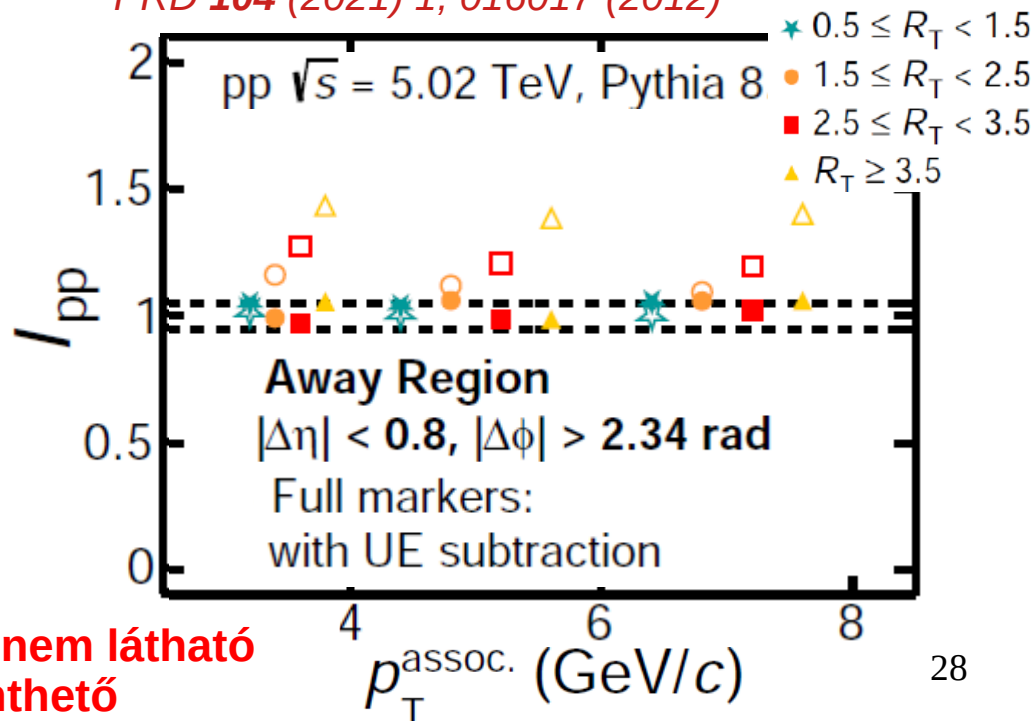
➔ Kísérletből (ólom-ólom ütk. → Quark-gluon plazma!)

Ref.: ALICE koll., PRL 108, 092301 (2012)

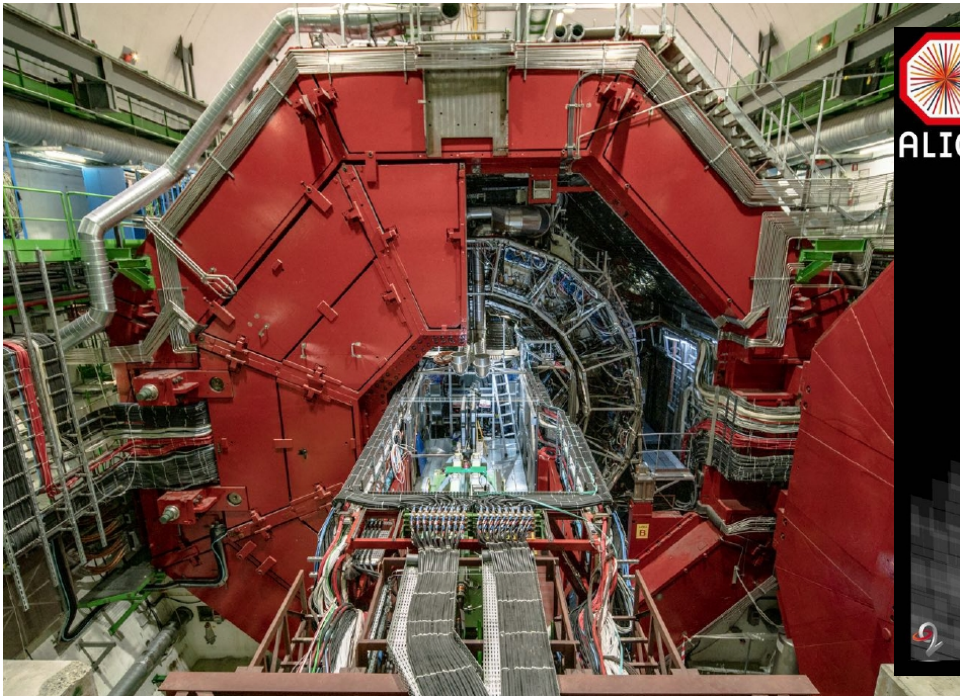
Ref.: JPhysG 48 (2020) 1, 015007

PRD 104 (2021) 1, 016017 (2012)

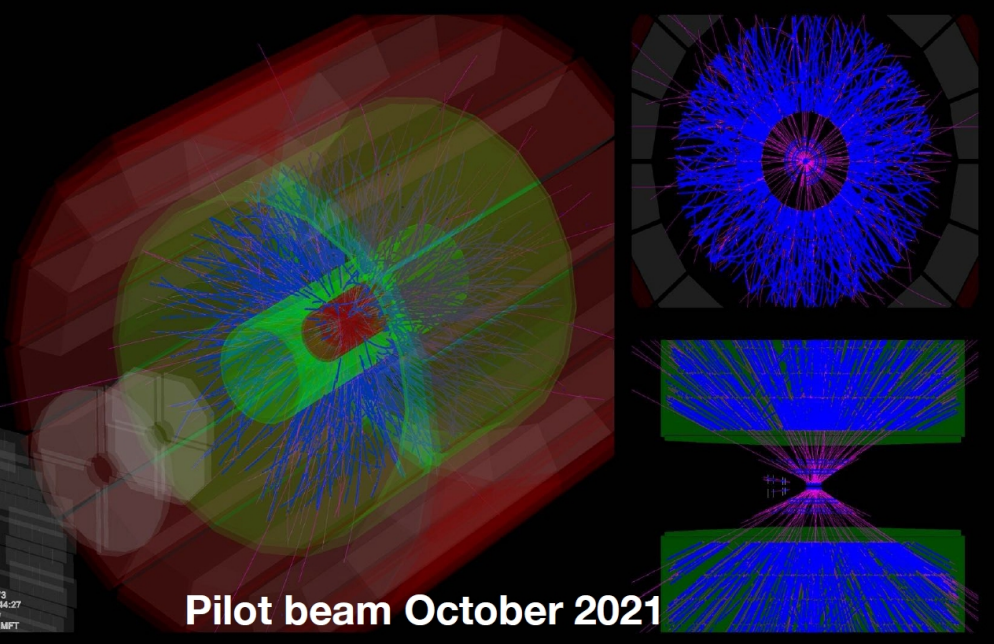
➔ A "távoli" oldalon a részecskék elnyomása nem látható

➔ Gluon sugárzások általi jel torzítás csökkenthető

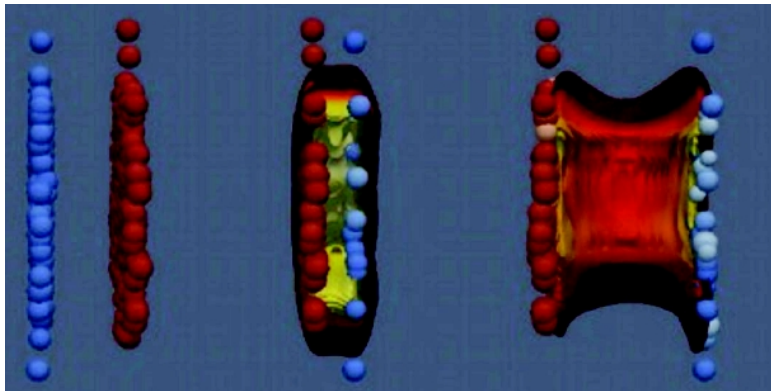
ALICE

Run Number: 50673
 Date: 2021-10-31 8:44:27
 pp: ECM = 900 GeV
 Detectors: ITS,TPC,MFT

Pilot beam October 2021

Köszönöm a figyelmet!

ALICE, pp $\sqrt{s} = 13$ TeV
 0–0.1% V0M
 $1 < p_{T, \text{trig(assoc)}} < 2$ GeV/c
 $p_{T, \text{LP}} > 9$ GeV/c

